

In hoever bevestigt de officialiteit van Antwerpen de besluiten getrokken uit die van Mechelen?

door

JOZEF DE BROUWER

INLEIDING

De officialiteit van Antwerpen streefde in haar bestraffing *hetzelfde doel* na als die van Mechelen-Brabant, namelijk de wets-overtreder tot een betere gesteltenis brengen, de ergernis wegnemen, een afschrikking of waarschuwing wezen voor de anderen, en dit niet het minst door de vernedering.

Wij willen nagaan of ook hier in de bestraffing een *evolutie* wordt vastgesteld, waartoe o.m. hebben bijgedragen de praktische onuitvoerbaarheid van sommige kerkelijke voorschriften, als bv. deze betreffende de zondagsrust (naast de zondagen waren er 44 feestdagen), die door haar overdreven wetmatigheid niet kon worden nageleefd, evenmin als de vastenwet; voeg daarbij de gewijzigde tijdsgeest.

Van meer gestrengheid gedurende de 17e eeuw, evolueerde de toepassing van de bestraffing naar meer mildheid gedurende de 18 eeuw. Dit o.m. tegenover de ketters, die hun overtuiging mochten behouden, evenwel niet propageren. Het optreden tegenover wetsovertreders werd dikwijls vele jaren verdaagd en werd uitzonderlijk tegenover de overtredingen van het geloofsleven. Blijft de Kerk zich verzetten tegen de verzwakking van de zedelijke normen, toch wordt een mildere houding tegenover het niet-nakomen van de huwelijksbelofte (uitstel voor 13 maanden) en zelfs een minder strenge bestraffing tegenover huwelijksontrouw aangenomen. Het bordeel blijkt trouwens te Antwerpen reeds vanaf het begin van de 17e te ressorteren onder de bevoegdheid van de burgerlijke rechtspraak, die het op een compromis gooide.

De werking van de officialiteit van Antwerpen is identiek aan die van de officialiteit van Mechelen. Zij wordt geleid door een *officiaal*, bijgestaan door een *promotor justitiae* (= openbaar ministerie), die optreedt als actor of eiser. Men kent er naast de *griffier* ook de *procurator* of zaakgelastigde. Natuurlijk ontbreken

ook de *appariteurs* niet, die zowel de daging overmaken als de overtreders aanbrengen. Een belangrijke rol wordt in de officialiteit van Antwerpen gespeeld door de *sigillifer of zegelaar*, die omzeggens onbekend is in de officialiteit van Mechelen. Uit een afschrift van 11 april 1608 blijkt dat het ambt van zegelaar werd ingesteld om de macht van de promotor in te dijen, en dat hij tot taak had de naam van de overtreder en de aard van de overtreding in een register aan te tekenen¹. In feite zien we de zegelaar optreden als de persoon aan wie het bewijs diende overgemaakt, waaruit bleek dat de kerkelijke straf werd nagekomen.

BRONNEN :

1. *Aartsbisschoppelijk archief te Mechelen* (in 1966 overgebracht naar Antwerpen) :
Zes registers „libri sententiarum”, voor de periode 1650-1754 (nrs. A65, A66, A67, A68, A69, A71, A72^b) (A).
Een bundeltje met enkele uitspraken, evenals doos nr. 11 (A.B.).
Dozen nrs. 11, 12 en 13 (M.).
2. *Algemeen Rijksarchief te Brussel* (B.) :
Fonds : Oostenrijkse Privé Raad, nr. 89A (bevat uittreksels van vonnissen, waarbij tussen 1614 en 1713 in een zestigtal gevallen de verbanning werd uitgesproken of ermee bedreigd).
3. *Stadsarchief te Antwerpen* (S.) :
Kerkelijk fonds : nrs. 96, 97 en 107.
4. *Rijksarchief te Antwerpen* (R.A.) :
Fonds bisdom Antwerpen, nr. 30.
5. *Archief van de katedraal te Antwerpen* (K.) :
Bezit ongeveer een halve m⁸ ongeklasseerd archief van de Antwerpse officialiteit, met 482 onderzoeken, w.o. een tachtigtal veroordelingen (ruim 300 behoren tot de periode na 1754).
Tien bundels (waarvan de acht eerste de stukken bevatten uit de dozen nrs. 11, 12 en 13 Mechelen, aangevuld met een dertigtal processen voorheen elders geborgen. Vooral bundel 10 bevat rekeningen van de zegelaar, waarvan deze van 1573 en 1574 belangrijk zijn. (A.b.).

Beoordeling van de bronnen :

Een aaneengesloten reeks van uitspraken (1650-1754) biedt wel voordelen om de evolutie na te gaan, maar in de meeste gevallen ontbreekt de reden waarom de veroordeling werd uitgesproken. Men beperkt zich tot „propter excessus”. De gegevens vóór 1650 zijn zeer schaars.

Bewerking :

De gegevens werden geklasseerd in vier reeksen, namelijk 1. de overtreding van de kuisheids- en huwelijkswetgeving, 2. de overtreding van de wetten omtrent het geloofsleven, 3. de moeilijkheden bij de geestelijkheid, en ten slotte allerhande thema's. Hierna volgt de beoordeling.

1. Ab. Archief M., officialiteit Antwerpen, nr. 3 d.

A. DE GEGEVENS UIT DE OFFICIALITEIT VAN ANTWERPEN

I. DE OVERTREDING VAN DE KUISHEIDS- EN HUWELIJKSWETGEVING

Zowel de „fornicatio simplex” of defloratie, het niet-nakomen van de huwelijksbelofte, het betwist vaderschap, het verhinderd, het feitelijk en het ongeldig huwelijk, als de impotentie, de moeilijkheden in het huwelijksleven, overspel, konkubinaat en bloedschennis, naast de echtscheiding en het bordeel, werden door de kerkelijke wetgeving geregeld en beoordeeld.

1. *Fornicatio simplex of defloratie*

Zowel in haar wetgeving als herhaaldelijk op de dekanale vergaderingen (1616, 1620, 1631) trad de Kerk op tegen de overtreding van de kuisheidsmoraal, vooral tegen de voor-huwelijks-defloratie, met of zonder huwelijksbelofte.

Gedurende de periode 1650-1754 komen ruim 250 veroordelingen voor wegens defloratie, waarbij het vaderschap niet wordt betwist, en waar tevens geen huwelijksbelofte blijkt aanwezig te zijn.

Begrijpelijk was de defloratie, meestal nog door wat anders gevolgd. Vandaar dat er naast de dot voor defloratie, tevens veelal sprake is van kinderbedskosten en alimentatiegeld.

Zowel voor de dot, die geldt als „eerherstel”, „pro erepta virginitatis” of „pro reparatione honoris”, als voor het alimentatiegeld, werd rekening gehouden met de sociale toestand van de verantwoordelijke. Diensvolgens werd over het algemeen een inboedel of staat van goed gevorderd en inmiddels wordt slechts een voorlopige som bepaald. Vaak wordt een in eens te betalen som vastgesteld; in enkele gevallen wordt een jaarlijks pensioen toegewezen.

Gezien het patrimonium van de veronderstelde vader van belang is, in de dot, die achteraf zelfs nog kan verhoogd worden, zeer verscheiden. Komt Petrus Bogaerts er met 60 gulden vanaf (A. 7.2.1650), Melchior de Villegas moet er 800 betalen (A. 15.12.1651). Petrus Schoenmaeckers moet er slechts 30 betalen, „te verhogen bij meer welstand” (A. 23.3.1657), terwijl markies de la Verne jaarlijks 200 gulden moet betalen (A. 11.3.1701), enz.

Evenmin bestond voor de *kinderbedskosten* een vooraf vastgestelde som. In de opgelegde som zijn begrepen de lonen van de

vroedvrouw en van de „vrouwenwaester” (A. 21.3.1732). Dit loon, in zover de som wordt aangegeven, bedroeg in 55 % van de gevallen 18 gulden, en in ongeveer 15 % 20 gulden. Het hoogste bedrag werd betaald door M. de Villegas, namelijk 50 gulden, en het laagste door Joannes van der Linden, die er met 10 gulden vanaf kwam (A. 24.4.1668).

Het *alimentatiegeld* of de onderhoudskosten vielen eveneens ten laste van de natuurlijke vader. Ook deze vergoeding was zeer verschillend, al stelt men vast dat het jaarlijks bedrag, in zover de som wordt aangegeven, voor ruim 50 % van de gevallen 36 gulden bedraagt en voor ongeveer 20 % 30 gulden. Dit alimentatiegeld moet door de vader, gebeurlijk door de ouders of de erfgenamen, worden betaald tot wanneer hij aan de moeder haar kind ontnemt, om bij zich te houden of elders uit te besteden. Sommige gegevens wijzen er op dat dit kon gebeuren rond de leeftijd van 6 jaar, al tonen andere uitspraken dat dit ook vroeger kon geschieden. Werde het kind aan de moeder ontnomen, toch blijkt de band tussen moeder en kind niet volledig verbroken. Aldus wordt Petrus Vermeulen, die het kind van Ursula Bestermans bij zich aan huis opvoedt, verplicht dit kind wekelijks bij de moeder te sturen of door iemand te laten afhalen en terugbrengen, tot wanneer het alleen de weg kan afleggen (A. 2.3.1671).

Buiten de dot, de kinderbedskosten, het alimentatiegeld en de proceskosten, werden sommige schuldigen tot een *boete* of andere *kerkelijke straffen* veroordeeld. De boete was zeer verscheiden en varieerde tussen 60 en 6 gulden. De kerkelijke straffen bestonden ofwel uit een bedevaart (naar O.-L.-Vrouw te Scherpenheuvel, naar O.-L.-Vrouw in Sint-Willebrord, naar O.-L.-Vrouw te Duffel), met al of niet biechten, kommuniseren of (en) mishoren, ofwel (en) een vasten gedurende één dag (A. 12.7.1652) of gedurende een gans jaar op iedere vrijdag (A. 29.3.1658).

2. *Huwelijksbelofte*

Bij de betwisting omtrent het al dan niet bestaan van een huwelijksbelofte leidde dit tot erkenning of werd deze als niet-bestaande beschouwd. Werde de huwelijksbelofte erkend, dan mocht de verbrekende partij met geen ander het huwelijk aangaan. In de laatste helft van de 18e eeuw werd dit verbod slechts voor een bepaalde periode, namelijk 13 maand, opgelegd. Werde de huwelijksbelofte als niet-bestaande beschouwd, dan kregen beide de vrijheid om met een andere partij te huwen, terwijl de zich ongelijkt voelende partij het „eeuwigdurend stilzwijgen” (perpe-

tuum silentium) werd opgelegd. Soms werd de huwelijksbelofte met wederzijdse toestemming ontbonden.

In deze officialiteit bleven ruim 400 uitspraken, w.o. een zeker aantal in verband met betwist vaderschap, bewaard, naast 170 onderzoeken en verzoeken. Dit onderzoek of „aensprake ende conclusie” van de aanlegster tegen de gedaagde, kende een stereotiep verloop. Veelal volgt eerst een vaststelling van de identiteit en de plaats van verblijf van de aanlegster; daarop volgt de verklaring van kennismaking, gevolgd van aanspreking „bij forme van vrijagie”, waarna een verzoek door de gedaagde „tot vleesche-lijke conversatien”. In de regel wordt dit eerste verzoek afgewezen, maar achteraf volgde een nieuw verzoek, nu door huwelijksbelofte ondersteund, ... en ten slotte is zij „door kranckhijid der natuers gesuccombeert”, heeft hij haar „bekent ende gedefloreert”. Aldra werd een kind verwacht!

Het logisch gevolg is een proces, zowel om de trouwbelofte als om het vaderschap; beide worden erkend of afgewezen. De uitspraak van de officialiteit leidde ofwel tot de verplichting de huwelijksbelofte na te komen, binnen een bepaalde tijd, onder verbod met iemand anders te trouwen (opgelegd in 140 gevallen aan de jongen en in 51 aan het meisje); ofwel tot de ontheffing van de huwelijksbelofte, hetzij met wederzijdse toestemming, hetzij wegens een gefundeerd bezwaar, hetzij wegens afwijzing onder eed (84 door de jongen, w.o. 60 waarbij het tevens gaat om betwist vaderschap, en 5 door het meisje), hetzij bij beslissing van het geestelijk hof, veelal onder bestraffing met een dot; ofwel kennen wij slechts de verzoeken om tot nakoming van de huwelijksbelofte te verplichten of de ontheffing te bekomen.

In 88,6 % van de gevallen gaat de eis van het nakomen van de trouwbelofte uit van het meisje, en in 61 gevallen of 12 % wordt de eis gesteld door de jongen. In deze laatste gevallen is er nooit sprake van kinderbedskosten of alimentatiegeld!

De enkele boeten die werden opgelegd betreffen zowel de defloratie als het verbreken van de huwelijksbelofte.

3. *Betwist vaderschap*

Zowel waar het gaat over de defloratie als over de huwelijksbelofte kwam het betwist vaderschap reeds aan bod. Maar in beide werd de nadruk gelegd op iets anders dan op het betwist vaderschap. De Antwerpse officialiteit bewaart 256 uitspraken en 91 onderzoeken hieromtrent. Tijdens de weeën van de moeder werd van het ongehuwd meisje geëist dat zij de naam van de natuurlijke vader van haar kind aan de vroedvrouw zou meedelen. Bij afwij-

zing kon zij onder eed die beschuldiging voor het hof herhalen ; maar de vader kon eveneens onder eed het vaderschap loochenen ! Werd de vader verplicht het kind als het zijne te erkennen, dan bleef hem veelal de keuze een dot te betalen of de moeder van zijn kind te huwen. In een paar gevallen dient die verplichting binnen de zes à zeven weken te worden nagekomen.

Het komt ook voor dat de schuldige „vader” voortijdig zijn toevlucht neemt tot het hof, gezien de moeder dreigt „het selve kindt aan sijn hujs te sullen senden”.

De betwisting om het vaderschap wijst op de ontwaarding van de eed ! Immers, voor de periode 1650-1700 komen er op 160 gevallen 152 of 95 % voor, waarbij de vader het kind als het zijne erkent en slechts 8, waarin dit wordt afgewezen ; voor de periode 1701-1750 bedraagt dit respectievelijk 58 of 62,3 % en 35 of 37,6 % ; voor de periode 1751-1790 bekomt men 2 of 5,9 % en 32 of 94,1 %. De jongen heeft geleerd, en nog wel onder eed, het vaderschap te loochenen.

Wat de *kinderbedskosten* betreft, al waren die gedurende de 17e eeuw zeer verscheiden, toch bedroegen zij in 66,40 % van de gevallen 18 gulden. Deze som was konstant gedurende de 18e eeuw. Het *alimentatiegeld* varieert tussen 80 (2 gevallen) en 24 gulden (9 gevallen). In 79,33 % van de 121 gevallen bedragen de onderhoudskosten 36 gulden en minder. De *dot* is zeer verscheiden en in verschillende uitspraken is de toegewezen som voorlopig. Naast de schrale vergoeding, komen er voor van 800, 1000 en 1500 gulden en zelfs een van 6000 gulden (A. 1684). In enkele gevallen wordt een kerkelijke straf opgelegd ; veelal een bedevaart, biechten en (of) vasten.

4. *Verhinderd huwelijk*

De ouders en voogden konden zich verzetten tegen het huwelijk niet slechts van minderjarigen, maar ook van meerderjarigen. De ouders kregen meestal tweemaal 24 uren om hun bezwaren voor het hof te brengen. Soms moet dit gebeuren „infra triduum”, „infra octiduum” (ob distantiam loci). Aan de pastoors was het verboden, zonder toelating van de bisschop, het huwelijk in te zegenen van hen, die huwelijksbelofte deden tegen de wil van hun ouders.

Soms komt het verbod vanwege de partij, die beweert dat er huwelijksbelofte bestaat, zodat eerst een onderzoek omtrent de gegrondheid van de bewering dient te worden ingesteld.

Op de 162 gevallen gaat dit verzet in 90 % uit vanwege de ouders en voogden. Gedurende de periode van onderzoek kreeg

het meisje, en soms ook de jongen, herhaaldelijk een sekwesterplaats in een of ander klooster – of zelfs bij partikulieren – aangewezen. Deze plaats werd gekozen om de vrijheid te waarborgen, en inmiddels mocht de gesekwestreerde theoretisch geen omgang hebben met de buitenwereld.

5. *Geheim en feitelijke huwelijk*

Tegen acht „koppels” die een feitelijk huwelijk sloten, werd een kerkelijke straf uitgesproken, terwijl in twee gevallen een onderzoek werd ingesteld. Veelal verschenen de kandidaat-echtgenoten, met twee getuigen, vóór de pastoor, die zich naar het altaar begaf of van het altaar naar de sakristie terugkeerde, ... en spraken het ja-woord uit. Dit huwelijk was geldig, want het greep plaats voor hun parochiepastoor en twee getuigen, maar ze werden gestraft, evenals de getuigen, wegens het nalaten van de ceremoniën.

6. *Ongeldig of twijfelachtig huwelijk*

Het huwelijk kon ongeldig wezen hetzij wegens een juridische fout (bv. niet voor eigen pastoor), hetzij wegens een ongeldigmakend beletsel (bv. verwantschap, waarop geen dispensatie werd gevraagd, of het nog bestaan van een andere huwelijksband).

In 68 gevallen werd een uitspraak gedaan door de officialiteit, waarbij de nietigheid of de geldigheid werd uitgesproken.

7. *Impotentie*

In 8 gevallen gaat het om een onderzoek, w.o. in één geval tegen een vrouw, en in twee om een uitspraak van de ongeldigheid. In verband hiermee kregen de echtgenoten opdracht gedurende negen dagen echtelijk te leven, na die dagen te biechten en onder eed te verklaren „se sepius durante novennali ... vere et realiter operam dedisse ad consumandum per copulam carnalem matrimonium eamque numquam potuisse perficere, nec matrimonium consumare”. Intussen wordt hen ook opgedragen „ut interim vacent orationi ac operibus penitentiae juxta instructionem nostram in scriptis dandam, necnon ut sese permittant expiari per exorcismos juxta ritum pastoralibus Mechliniensis pro impeditis in matrimonio”.

8. *Moeilijkheden in het huwelijk*

In 32 gevallen spreekt de officialiteit van Antwerpen zich uit in geschillen, die in het familieleven zijn ontstaan. Dertien mannen moeten het echtelijk leven hervatten en vijftien vrouwen dienen

bij hun echtgenoot terug te keren. In de overige gevallen moeten beide bij mekaar terug.

9. *Overspel*

De ontrouw in het huwelijksleven werd in 53 gevallen bestraft w.o. 28 behoren tot de jaren 1573 en 1574, terwijl in 17 een onderzoek werd ingesteld. Het gaat om 56 mannen, die voor het gerecht werden gedaagd wegens een overspelige verhouding, waarvan een paar werden vrijgesproken; eveneens een tiental vrouwen werden in overtreding bevonden met de huwelijksmoraal en werden evenals de mannen hierom tot vernederende- en gevangenisstraffen veroordeeld.

10. *Konkubinaat*

Tegenover deze overtreders trad de kerkelijke overheid zeer streng op; vooral wanneer het verbod mekaar nog te ontmoeten niet werd nageleefd, volgde veelal de toepassing van de gevangenisstraf, waarmee was gedreigd. In 60 gevallen werd een bestrafing uitgesproken, w.o. zelfs de verbanning uit het bisdom, terwijl 11 „causae” werden in onderzoek gesteld.

11. *Incest*

Bloedschennis, als gevolg van bloed- of aanverwantschap, volgens de toenmalige kerkelijke wetgeving, werd in 20 gevallen bestraft en in 14 werd een onderzoek ingesteld. Tegen de overtreders werden strenge straffen uitgesproken, veelal met vernederende boetplegingen.

12. *Echtscheiding*

Deze houden verband met moeilijkheden in het huwelijksleven. In 157 gevallen werd de scheiding toegestaan van „bed en woonst”; veelal eerst tijdelijk, „donec Spiritus Sancti gratia reconcilientur” en zij tot betere gevoelens zijn gekomen. Inmiddels krijgen beide partijen verbod elkaar te beledigen, onder bedreiging met gevangenisstraf en een boete van 12 gulden. In 10 gevallen wordt het verzoek tot echtscheiding afgewezen, en in twee herroepen. Op 45 verzoeken tot echtscheiding gaan er 40 uit van de vrouw en 5 van de man. Onder deze laatste zijn er twee wegens drankzucht van de vrouw, twee wegens verwijtingen en één wegens bedreiging („beyt en crabt”).

De gebruikelijke *verwijtingen* in de laatste helft van de 18e eeuw, die de echtscheiding deden aanvragen, hebben een folkloristische waarde! De vrouw verwijt haar man „voor eenen dief, schelm ende hoore fiel” (K. 22.12.1747), „voor eenen schelm, dieff, hoerejaegher” enz. (K. 4.12.1752), „dat den verthoonder verongeluckte, dat hem den duijvel wegvoerde” (K. 18.6.1790); ook de woordenschat van de man is even weinig stichtend, wanneer hij zijn vrouw toeroept „hoere, canalie” (K. 11.6.1754), „luijen hondt, deugeniet ende traiter” (K. 17.9.1756), „hoere en canaille” (K. 5.1.1763), „wasckersse” (K. 9.9.1769), „teve, hoere, canallie” (o. 1770), „canalie, doorgedaene canaille, luie canaille” (K. 12.5.1773), „hoere ende canaille” (K. 1.6.1773), „dattet was sijne bijsitte, eene publicke hoer, borsesnijster enz.” (A.b. 6, nr. 53, 1710).

13. Bordelen

Op de tweede diocesane sinode te Antwerpen, op 22 mei 1576, werd onder hoofdstuk VIII bepaald dat „teneinde het schandaal van de bordelen tegen te gaan, de plaatselijke magistraat dit euvel slechts mocht dulden op een bepaalde plaats of wijk (non nisi in certo loco et ad angulum aliquem civitatis), terwijl elders streng diende te worden opgetreden tegen de bordeelhouders. De magistraat van Antwerpen verplichtte de bordeelhouders in de stad een bepaalde plaats te bewonen; tot de naleving ervan werd door de bisschop herhaaldelijk aangedrongen².

De dekens krijgen op de dekanale vergadering op 25 augustus 1615 te Antwerpen opdracht aan de schepenbanken voor te houden de bordelen niet overal (ne lupanaria primiscue tolerantur) te dulden, zoals het gebeurt in de omgeving van Antwerpen en elders³.

Op 25 augustus 1649 wordt de drossaard van Berchem vermaand te waken op hoeren en ketters, die er zich komen vestigen; ook de drossaard van Sint-Willebrord en van Antwerpen dienen hierop te letten⁴.

Tegen deze in de havenstad blijkbaar erg verspreide plaag werd streng opgetreden. Aldus werd de bordeelhouder Michail d'Ayalo „ob lenocinium” in het begin van de 17e eeuw tot levenslange galeien veroordeeld (A.B. 1623). Andere bordeelhouders werden tot levenslange verbanning uit het bisdom veroordeeld, na te zijn

2. P. Fr. X. de Ram, *Synodicon Belgicum... Episcopatus Antverpiensis*, III, Leuven, 1858, blz. 90.

3. *Ibid.*, blz. 207, XXI.

4. *Ibid.*, 28^e *Congregatio Decanorum*, blz. 271, VI.

tentoongesteld geweest op het schavot, prijsgegeven aan de spot van het publiek en geseling. Na de geseling (nudato tergo flagellato) werden zij door de gerechtsdienaars naar de stadspoort geleid en in ballingschap gestuurd (A.B. 1623).

Gillis de Bode, aangehouden en opgesloten, werd door het hof als „bederver” (leno) veroordeeld, gezien hij zijn „dochters en meiden” tot zonde verplichtte. Het hof verklaart dat die veroordeling gebeurt nu „zoals over 40, 50, 60 en meer jaren”, wanneer deze lui eveneens door de bisschop van Antwerpen en de aartsbisschop van Mechelen werden veroordeeld, en dat zelfs „noch onlanx diverse ceppeleers ende bordeelhouwers gecondemneert” werden. In zijn proces „over het oneerlijk huyshouden int Fonteynken bij het groot gasthuys” te Antwerpen, komen verscheidene personen getuigen dat zijn huis een bordeel is, waar „mans en vrouwen komen en gaen” (A.B. 23.8.1623). Mits een borgsom, werd hij in voorlopige vrijheid gesteld (A.B. 28.8.1623), met de verplichting zich „toties quoties” aan te melden. Gezien hij die verplichting niet nakwam, werd hij tot verbanning uit het bisdom veroordeeld (A.B. 4.9.1623). Op 28.9.1623 werd hij opnieuw aangehouden en stort Melchior de Hertoghe 40 gulden als borgsom. De Bode wordt genoemd een „ketter”, die „noijt te biechten noch ten heylighen Sacramenten is ghaende”. Hij verkiest de burgerlijke rechtspraak boven deze van het geestelijk hof, gezien de uitspraak van het geestelijk hof strenger is (A.B. 5.11.1623).

Uit dit dossier van Gillis de Bode blijkt dat hij te Antwerpen niet de enige bordeelhouders was. Men leest er in dat de bordelen er ontelbaar waren (in hac civitate in qua *innumirabilia* exercentur lenocinia), zodat het een algemeen aanvaard gebruik is dat deze zaken aan de rechtspraak van het geestelijk hof waren onttrokken (*attento quod per generalem consuetudinem hujus civitatis sit derogatum, cum passim vidimus lenocinis libere exerceri in platea coclearia, in ipso angulo et aliis locis ad lenocinia destinatis et proinde consueti sunt scabini hujus civitatis, qui de lenocinio accusatur et convictus est et habitat in vicinia honesta, quod inde ad dicta loca migrare jubetur prout idipsum*). Er waren dus plaatsen waar de schepenen van Antwerpen de bordeelhouders samenbrachten, o.m. de Willem Lepelstraat. Aldus werd door de schepenen van Antwerpen op 16 december 1622 oordeel geveld tegen Guilielmus Scheyvers, die naar de Lepelstraat „ofte blijen hoeck” moest verhuizen, gezien hij „admitteerde bij nachte verscheydene oneerbaer persoonen, lichte meyskens ende vrouwen”. Op dezelfde datum werd eenzelfde oordeel geveld tegen Martinus Cremers en zijn echtgenote, evenals tegen Ciprianus Capriati en zijn vrouw, zoals blijkt uit verschillende rechtspraken van de schepenen (A.B.).

Deze worden veroordeeld door de schepenen tot een boete van 25 gulden en moeten verhuizen opdat zij „heijmelijck ende eerlijck bordeel souden houwen” (A.B. 1.9.1623).

Hieruit blijkt dat de Antwerpse bordelen gedurende 17e en 18e eeuw onder de bevoegdheid van de schepenbank vielen, die slechts een boete uitspraken en enkele straten voor dit speciaal publiek voorbehield. Wat er ook van zij, er komen voor het geestelijk hof geen dergelijke gevallen in behandeling meer voor. Overigens werd op de vergadering van de dekens gewezen op de verantwoordelijkheid van de drossaards in deze.

14. *Vermoedelijke eksessen in verband met de kuisheids- en huwelijkswetgeving*

Onder deze rubriek werden 36 veroordelingen en 6 onderzoeken ondergebracht, die vermoedelijk in verband staan met de kuisheids- en huwelijkswetgeving, zonder evenwel met zekerheid te kunnen bepalen onder welke categorie de overtreding juist dient te worden ondergebracht. Voor de meeste overtredingen staat bij de bestrafing vermeld, dat het gaat om „eksessen” of „excessus carnis”.

Van de voorafgaande gegevens, samengebracht in tabel I, krijgt men een overzicht per tienjarige periode vanaf 1571.

Reeds bij een eerste blik op deze tabel valt de onvolledigheid op van de gegevens, zelfs voor de periode waarvoor wij over de registers met sententies beschikken. Uit de rekening van de zegelaar van 1573 leren wij 22 veroordelingen kennen w.o. 19 wegens overtreding van kuisheidswetgeving; uit deze van 1574 met 35 veroordelingen zijn er slechts drie waarin de kuisheidswetgeving niet uitdrukkelijk aan bod komt. Het is duidelijk dat niet slechts in de periode 1731-1770 herhaaldelijk verzet oprees tegen een gepland huwelijk, maar zowel een bundel van de katedraal als een ander register vulden de ontbrekende gegevens aan voor een periode van 40 jaar. Evenmin bestaat er een reden om aan te nemen dat de defloratie in de laatste decennia van de 17e en de eerste van de 18e eeuw in dergelijke mate heeft afgenomen, zodat er zelfs geen gevallen meer voorkomen na 1740. Ofwel werden de overtreders ook hier door de deken bestraft (indien hij in die periode nog over rechterlijke bevoegdheid beschikte), ofwel werd die overtreding niet langer meer bestraft. Wat het nakomen van de huwelijksbelofte betreft, blijkt dat dit probleem rond het einde van de 18e eeuw niet is afgenomen, gezien voor de periode 1771-1780 alleen ruim honderd gevallen worden aangegeven. De aanvaarding van het vaderschap evolueerde van 95 % door de betich-

TABEL I
De overtreding van de kuisheids- of huwelijkswetgeving

	Fornicatio simplex of defloratie	Huwelijkabelofte	Betwist vaderschap	Verbinderd huwelijk	Geheim en feitelijk huwelijk	Ongeldig en twijfelachtig huwelijk	Impotentie	Moelijkheden in het huwelijk	Overspel	Konkubinaat	Incest of bloedschennis	Echtscheiding	Bordelen	Vermoed. eksenzen in verband m. kuisheids- en huwelijkswetgeving	TOTAAL
1571-1600 uitspraak %	3 5,45	-	-	-	-	3 5,45	-	1 1,81	32 58,18	2 3,63	7 12,72	2 3,63	-	5 9,09	55
1601-1650 onderzoek uitspraak %	- - -	- 5 15,15	- -	- -	- -	8 24,24	- -	- -	- 8 24,24	- 7 21,21	- -	- -	vers. 2 6,06	- 3 9,09	- 33
1651-1660 uitspraak %	80 32,65	55 22,44	28 11,42	1 0,40	2 0,81	6 2,44	1 0,40	8 3,26	5 2,04	27 11,02	1 0,40	21 8,57	- -	10 4,08	245
1661-1670 uitspraak %	69 38,76	32 17,97	32 17,97	- -	1 0,56	3 1,68	- -	- -	- -	15 8,42	- -	21 11,79	- -	5 2,80	178
1671-1680 uitspraak %	30 20,83	34 23,61	46 31,94	1 0,69	1 0,69	7 4,86	1 0,69	6 4,16	- -	5 3,47	- -	13 9,02	- -	- -	144
1681-1690 onderzoek uitspraak %	- 21 17,21	- 31 25,40	- 31 25,40	- 2 1,63	- -	- 10 8,19	4 3,27	- 4 3,27	- -	- 3 2,45	- -	- 16 13,10	- -	- -	4 118
1691-1700 onderzoek uitspraak %	- 12 12,76	- 28 30,00	- 23 24,47	- -	- -	- 5 5,32	1 1,06	- 5 5,32	- -	- -	- -	1 16 18,08	- 1 1,06	1 1 2,12	3 91

TABEL I (vervolg)
De overtreding van de kuisheids- of huwelijkswetgeving

	Fornicatio simplex of defloratie	Huwelijksbelofte	Betwist vaderschap	Verhinderd huwelijk	Geheim en feitelijk huwelijk	Ongeldig en twijfelachtig huwelijk	Impotentie	Moelijkheden in het huwelijk	Overspel	Konkubinaat	Incest of bloedschennis	Echtscheiding	Bordelen	Vermoed. eksen in verband m. kuisheids- en huwelijkswetgeving	TOTAAL
1701-1710 uitspraak	15	30	15	2	—	3	—	3	—	—	—	11	—	—	79
%	18,98	37,97	18,98	2,53	—	3,79	—	3,79	—	—	—	13,92	—	—	
1711-1720 onderzoek	—	1	1	1	—	1	—	—	2	1	—	4	—	3	14
uitspraak	17	25	18	4	1	2	—	1	—	—	1	11	—	2	82
%	17,70	27,08	19,79	5,20	1,04	3,12	—	1,04	2,08	1,04	1,04	15,62	—	5,20	
1721-1730 onderzoek	—	—	1	1	—	1	1	—	2	1	—	1	—	1	9
uitspraak	12	21	17	2	—	5	—	2	—	—	—	13	—	2	74
%	14,45	25,30	21,68	3,61	—	7,22	1,20	2,40	2,40	1,20	—	16,86	—	3,61	
1731-1740 onderzoek	—	5	7	14	—	—	—	—	—	—	—	2	—	2	30
uitspraak	5	19	26	3	1	1	—	—	—	—	—	9	2	1	67
%	5,15	24,74	34,02	17,52	1,03	1,03	—	—	—	—	—	11,34	2,06	3,09	
1741-1750 onderzoek	—	15	48	49	1	2	1	—	—	6	—	17	—	—	139
uitspraak	—	12	15	5	—	3	—	—	2	4	4	10	—	2	57
%	—	13,77	32,14	27,55	0,51	2,55	0,51	—	1,02	5,10	2,04	13,77	—	1,02	
1751-1760 onderzoek	—	26	17	37	—	—	—	—	2	—	—	15	—	—	97
uitspraak	—	13	3	2	1	2	—	3	1	—	—	6	—	—	31
%	—	30,46	15,62	30,46	0,78	1,56	—	2,34	2,34	—	—	16,40	—	—	

TABEL I (vervolg)
De overtreding van de kuisheids- of huwelijkswetgeving

	Fornicatio simplex of defloratie	Huwelijksbelofte	Betwist vaderschap	Verhindert huwelijk	Geheim en feitelijk huwelijk	Ongeldig en twijfelachtig huwelijk	Impotentie	Moelijkheden in het huwelijk	Overspel	Konkubinaat	Incest of bloedschennis	Echtscheiding	Bordelen	Vermoed. eksessen in verband m. kuisheids- en huwelijkswetgeving	TOTAAL
1761-1770 onderzoek	-	32	10	31	-	-	1	-	2	-	2	16	-	-	94
uitspraak	-	9	1	2	-	2	-	-	1	-	-	5	-	-	20
%	-	35,96	9,64	28,94	-	1,75	0,87	-	2,80	-	1,75	18,42	-	-	
1771-1780 onderzoek	-	91	6	8	1	-	-	-	5	1	5	4	-	-	121
uitspraak	-	15	1	-	1	5	-	-	2	-	5	1	-	-	30
%	-	76,82	4,63	5,29	1,32	3,31	-	-	4,63	0,66	6,62	3,31	-	-	
1781-1790 onderzoek	-	2	1	-	-	-	-	-	1	1	3	3	-	3	14
uitspraak	-	-	-	-	1	3	-	-	2	-	-	2	-	-	8
%	-	9,09	4,54	-	4,54	13,63	-	-	13,63	4,54	13,63	22,72	-	13,63	
1791-1794 onderzoek	-	1	-	1	-	-	-	-	3	-	4	1	-	-	10
uitspraak	-	3	-	-	-	-	-	-	-	-	2	-	-	1	6
%	-	25,00	-	6,25	-	-	-	-	18,75	-	37,50	6,25	-	6,25	
Totalen onderzoek	-	173	91	142	2	4	8	-	17	10	14	64	-	10	543
uitspraak	264	332	256	24	8	68	2	33	53	63	20	157	5	32	1318

ten in de periode 1650-1700 tot 5 % in de periode 1751-1790. Deze laatste vaststelling wijst op devaluatie zowel van het plichtsgevoel van de natuurlijke vader als van zijn eerbied voor de eed, hem bij afwijzing door de Kerk opgelegd.

Defloratie, huwelijksbelofte en betwist vaderschap bedragen samen over het algemeen tussen 60 en 70 percent van de overtredingen van de kuisheids- en huwelijkswetgeving; de gegevens voor de laatste helft van de 18e eeuw zijn te onvolledig. Indien de gegevens omtrent overspel en konkubinaat moesten volledig zijn, dan zou men mogen spreken van een zeer gave morele gemeenschap. De toestand is nochtans té gunstig om hieruit enig besluit toe te laten. Het verzoek om echtscheiding bedraagt over het algemeen 15 à 20 percent van de overtredingen tegen de huwelijkswetgeving.

II. DE OVERTREDING VAN DE WETTEN BETREFFENDE HET GELOOFSLEVEN

Hier worden de overtredingen die in rechtstreeks verband staan met het geloof en de geloofsbeleving, samengebracht. Tegen bijgelovige praktijken en ketterij trad de Kerk streng op; van de gelovigen eiste zij een trouw naleven van de paasplicht en bestrafte de verzuimers; zij hamerde steeds onvermoeid op de zondagsheiliging. Het doopsel werd binnen de drie dagen verplichtend gesteld. De onthoudingswet mocht zeker niet in het openbaar worden overtreden. Het gewijd karakter van de kerk, het kerkhof en kerkelijke ceremoniën dienden geëerbiedigd te worden. Onderwijs en censuur waren een kerkelijk privilege. Ook onrecht in woord en daad werd door de Kerk beteugeld.

Dat er geen bestraffingen van kettters voorkomen in de officialiteit van Antwerpen heeft misschien wel een tweevoudige oorzaak. Op de eerste plaats volgt dit uit het feit dat onze gegevens praktisch slechts aanvangen in 1650 en misschien vindt het ook zijn oorzaak in het feit dat een paar dekenijen tot de Staatsen behoorden. Hier moest dus steeds rekening worden gehouden met weerwraakmaatregelen.

1. *Bijgelovige praktijken*

In 1576 verordende de bisschop van Antwerpen strenge maatregelen tegen de hekserij, de waarzeggers en bezweerders⁵. De

5. P. Fr. X. de Ram, *a.w.*, blz. 99, 100.

wereldlijke macht steunde de Kerk volledig bij de beteugeling van dergelijke misbruiken en vaardigde, bij plakkaat van 20 juli 1592, strenge straffen uit tegen toverij, bijgeloof enz., die men volledig wilde uitroeien.

Zekere Rosalia, van Antwerpen, werd ondervraagd en bekend van de duivel bezeten te zijn. Door eksorsismen werd zij ervan bevrijd (Ab. Arch. Mechelen, *Magica*, 5.4.1687).

Onderzoek tegen Gonemarijntje Aerts, van Duffel, die zich „uytgeeft voor eene waerseghster”, voorspellingen doet en mensen en dieren beleest en ontovert, waarom zij werd opgesloten in 1708 en in 1715 opnieuw *aangebouden* wegens overtreding van het verbod (A.b. 8, 1708-1715).

Anna-Maria Eeltiens, van Tilburg, opgesloten, die gedurende vele jaren het lichtgelovig volk bedroog met te verklaren dat zij leefde zonder enig natuurlijk voedsel en die tevens beticht wordt van „ontallycke excessen, scandaelen, sacrilegien, superstitionen ende imposturen”, door haar bekend, met het inzicht de mensen te overtuigen van haar „geveynsde heijligheijt”. Als straf moet zij „overcleedt met een wit hemde, blootsvoets, gestelt op een karre, ende draegende met gevoeghde handen een brandende wasse keerse, op heden den 24 dagh deser maendt meert door de dienaers van justitie gevoert worden voor de groote ingangen ofte deuren onser cathedrale kercke van Onse Lieve Vrouwe, van de collegiale kercke van S. Jacobs, ende van de parochiale kercke van S. Joris ende van daer voor ons bisschoppelijck paleys”, waar ze geknield telkens met luide stem vergiffenis moet vragen. Hierna zal zij teruggebracht worden naar de gevangenis, waar zij moet blijven en vasten op water en brood, op woensdag en vrijdag, tot de bisschop het anders beslist; zij moet er biechten. Na de gevangenschap kan de bisschop haar sekwestreren of verbannen uit het bisdom⁶. De fiskaal van de Raad van Brabant protesteert tegen de bedreiging met verbanning (A.b. 9, 23.4.1736), terwijl de bisschop dit recht met bewijzen staft (5.9.1736).

De heksenprocessen vonden plaats voor de burgerlijke rechtbank. Voor Antwerpen vonden wij er één aangegeven bij J. B. Cannaert⁷. Het is een uitspraak van de Vierschaar te Antwerpen, waarbij Clara Goessen, geboren te Straatsburg, maar opgesloten te Antwerpen, zowel op de pijnbank als nadien heeft bekend dat zij „den boosen vijandt van haren bloede te drincken hadde gegeven ende sy van den sijnen hadde gedroncken”, en met hem een verbond had gesloten — „gelovende sijn te sijne” — en met hem,

6. Ab. Arch. M., *Magica*, 24-3-1736; eveneens P. Fr. X. de Ram, *a.w.*, blz. LVII.

7. *Bijdragen tot de kennis van het Oude Strafrecht in Vlaenderen*, Gent, 1835, blz. 242-246.

„Roelandt”, een kontrakt getekend. Ook had zij met hem, die op verscheidene nachtvergaderingen haar liet „vervueren bij middel van eenen stock die met salve was bestreken”, geboulevard. Zij bekent mensen te hebben betoverd. Hierom werden op 22.8.1603 haar lijf en goederen verbeurd verklaard.

Jan Vloers, van Hoogstraten, werd als tovenaer aangeklaagd. Hij wordt uitgenodigd naar Antwerpen te komen, er de geloofsbelijdenis te doen, zijn dwaling af te zweren en een boete te betalen⁸.

2. De paasplicht

De parochianen waren verplicht tussen Palmzondag en Beloken Pasen op hun eigen parochie te biechten en te kommuniceren, om aan de paasplicht te voldoen⁹. Op 27 januari 1617 werd door bisschop Malderus (o.m. in 1634 herhaald) op dit verzuim een boete gesteld van 20 gulden (Ab. Arch., Magica).

Jacobus Voet, uit Reet, wordt veroordeeld tot de vier straffen uitgevaardigd tegen de verzuimers van de paasplicht (A. 7.11.1653).

Joannes Vermeulen, chirurg, en zijn vrouw, van Tielen, worden veroordeeld tot een boete van 40 gulden wegens het nalaten van de paasplicht (A. 16.11.1654).

Matthias Arts hield zijn pasen niet in zijn parochie, hierom wordt hij veroordeeld tot de gewone boete van 20 gulden voor de goede werken van de bisschop (A. 6.7.1668).

Philippus Hamelincx moet 20 gulden betalen, gezien hij de paasplicht niet nakwam in zijn eigen parochie (A. 4.8.1683).

Jacobus-Martinus Husmé, die vorig jaar zijn paasplicht verzuimde, moet 20 gulden boete betalen (A. 3.12.1685).

Cornelius Malepe, die zijn paasplicht verzuimde, moet een boete van 20 gulden betalen (A. 15.9.1692).

Catharina Wijnants, die de paasplicht verzuimde, moet 20 gulden betalen (A. 22.12.1692).

Laurentius Wellens die de paasplicht verzuimde, moet 60 gulden boete betalen (A. 21.6.1697).

Joannes-Cornelius Adriaensens moet 60 gulden betalen wegens verwaarlozing van de paasplicht (A. 27.5.1701).

Henricus Litsenkercken moet wegens verzuim van de paasplicht 20 gulden betalen (A. 3.8.1701).

Adrianus de Boeck moet wegens paasplicht-verzuim 20 gulden betalen en 8 gulden wegens genoemde eksessen (A. 5.5.1702).

8. *Antverpiensia*, reg. V, folio 128, bij J. Laenen, *Heksenprocessen, Antwerpen*, 1914, blz. 41, 42.

9. P. Fr. X. de Ram, *a.w.*, blz. 227.

Anna Vereycken, die de paasplicht verzuimde, moet 20 gulden boete betalen (A. 31.5.1709).

Cornelius Verhoeven, die de paasplicht niet nakwam, in eigen parochie, moet 20 gulden betalen (A. 31.5.1709).

Petrus de Calster die vorig jaar zijn paasplicht in eigen parochie niet nakwam, moet 20 gulden boete betalen (A. 24.10.1710).

Jaspar Steens wordt tot driemaal toe gedaagd wegens verzuim van de paasplicht (A. v. 1714).

Petrus Wils moet wegens verzuim van de paasplicht 20 gulden boete betalen (A. 9.7.1714).

Joannes Moors, van Berchem, moet 20 gulden betalen gezien hij zijn paasplicht verzuimde (A. 11.2.1715).

Jan Somers, smid te Berchem, kreeg „pardon” over de verwaarloosde paasplicht en de opgelegde geldboete (A.b. 8, 1715).

Petrus Danckaert, die de paasplicht verzuimde, moet 20 gulden betalen (A. 15.2.1715).

Adrianus de Preter en Joannes de Groof moeten hun paasplicht dit jaar in de katedraal nakomen (A. 16.4.1751).

Catharina Geuens, van Balen, wordt gedaagd wegens paasplichtverzuim, zeker sinds drie jaar, mogelijk sinds 15 jaar (bekent zelf dat het is sedert 1740 !), tot „groote opspraecke” in het dorp „ende quaed exempel voor andere”. Ook haar broer Henricus beging dezelfde fout. Beide zeggen dat de pastoor hen afwees, gezien Hendrik de onkosten van de daging voor de Raad van Brabant door de abt van Averbode in 1740 wegens „injurieën tegen sijn collecteur van thienden”, terugeiste, waartoe hij zich ten onrechte veroordeeld dacht. Bij iedere ontmoeting met de pastoor wierp zij dit „onrecht” op, waarbij telkens de absolutie werd geweigerd (K. 16.6.1761).

Sr Verbeeck wordt gedaagd wegens het sinds 7 jaar verwaarlozen van zijn paasplicht, spijt de vermaning van de pastoor. Hij zegde „liever van lith tot lith gekapt te worden als te bichten gaen” (K. 6.9.1770).

3. *De zondagsviering*

De zondagsviering omvat zowel de zondagsheiliging door het bijwonen van de zondagsmis en het onderhouden van de voorgeschreven rust, als het naleven van de voorschriften omtrent de ontspanning. Er bleven geen dagingen of bestraffingen, als gevolg van het verwaarlozen van de mis op zon- en feestdagen bewaard, maar wel voor het niet onderhouden van de kerkelijke wetten op de rust (vooral op de feestdagen) en op het ontspanningsleven.

Het werd aan de pastoors opgedragen op de zondagsheiliging streng te waken... en de overtreders aan te klagen¹⁰.

a. *De zondagsrust*

Thomas van Herck, mulder te Oud-Turnhout, Laurentius van Broeckhoven, mulder te Oosthoven, Adrianus van Esten, mulder te Lokene, worden veroordeeld tot de gewone boete (A. 3.8.1650).

Livina de Neuffville ging in beroep tegen de uitspraak van Mr Petrus Verbruggen. Dit beroep wordt als ongegrond afgewezen wat het niet naleven van de zondagsrust op Pinksteren betreft, terwijl Livina bewijzen mag aanbrengen wat dezelfde overtreding betreft op O.-L.-Vrouw-Lichtmis en O.-L.-Heer-Hemelvaart (A. 13.9.1652).

De mulders „van tflor ende den brack” worden veroordeeld tot de straf door P. Verbruggen uitgesproken (A. 6.2.1654).

Gerardus van Huffele mag bewijzen dat hij, na het proces opgemaakt door de schout, zich van verder slafelijk werk heeft onthouden, zoniet wordt de zaak als bewezen beschouwd (A. 22.3.1658). De eis van Gerardus van Uffele wordt afgewezen (A. 15.7.1658).

„Venditores pullorum et attilum, habitantes sub signo pistaci et pavonis”, evenals Joannes-Baptist Croes, gezien hun wederspannigheid door niet te verschijnen voor het hof, worden ieder tot 4 gulden boete veroordeeld (A. 31.7.1658).

Joannes-Baptist van Male, brouwer „inde Sterre”, wordt veroordeeld tot een boete van 4 gulden (A. 15.2.1669).

Petrus Peseyn, brouwer in de „zon” moet 4 gulden boete betalen om „draf te hebben laten uytdraeghen” (A.b. 7, nr. 80, 23.11.1714).

De pastoor van de Markgravenlei, J. P. Nutens, klaagt een vijftal parochianen aan, wegens ontheiliging van de feestdagen door goederen te verkopen (A.b. 8, 30.5.1715).

In de „kleinere dagingen” tussen 20.12.1719 en 14.4.1720 komen meest herbergiers, winkeliers, barbiers, bakkers, „toebackwinkels”, „peperkoeckbackers” enz. voor (A.v. 1719).

Jonker Joannes-Guilielmus-Nicolaus-Josephus de Witte, heer van Levergem, Bouwel enz., erft van Francisca-Isabella-Antonia-Gabriele de Witte, begijntje, zijn zuster. Hij verzoekt om dit testament op zondag te mogen openen. Dit verzoek wordt toegestaan (S. 20.2.1735).

De mulder tussen Hoevene en Kapellen wordt veroordeeld tot een boete van 8 gulden (A. 26.4.1743).

10. P. Fr. X. de Ram, *a.w.*, blz. 220, 224.

Joannes Ransdonck, Petrus Cole en Jacobus Claessens, schippers te Antwerpen, zijn hier aangekomen met drie scheepsladingen „soute pladijsen, wesende bedervelijcke waeren” en zij vragen die op deze feestdag te mogen lossen. De toelating wordt verleend „salvo tamen tempore concionis et missae parochialium in ecclesia Sanctae Walburgis” (K. 4.6.1759).

De appariteur Judocus Pennincker verklaart op zondag 21.7.1765 een proces te hebben gemaakt aan Petrus van Loey, mulder buiten de „stadts Slijckpoorte”, die „zijnen velmeule heeft laeten wajien ende draeyen”, in strijd met artikel 12 van 16.8.1670 (K. 29.7.1765).

Petrus Torfs, pachter te Berlare, wordt door de pastoor gedaagd wgens op zondag 25 augustus 1765 rond 2 uur met zijn knecht en meid „te rijden met eene gelade kerre hoye”; de pastoor verklaart dat hij herhaaldelijk de wet op de zondagsrust overtrad en meent dat hij moet gestraft worden (K. 29.8.1765).

b. *De zondagsontspanning*

Het was aan de herbergiers verboden onder de goddelijke diensten drank in te schenken of drinkers in de herberg toe te laten.

Zowel de brouwer „inde Sterre” als deze „inde Werelt” worden veroordeeld tot de gewone straf (A. 12.12.1667).

Egidius van Hove, herbergier „inde oude Swaen” op Sint-Willebroordsparochie, wordt veroordeeld tot de gewone straf (A. 27.1.1668).

De waardin „inden Hespketel” te Waarloos wordt veroordeeld tot een boete van 6 gulden (A. 13.5.1686).

Petrus Wittocx, herbergier te Itegem, moet drie boeten van 4 gulden betalen (A. 20.5.1695).

N. Venus Broecksmaker „inden Wildeman int Claddorp” moet, ingevolge de aktie begonnen op 23.8.1715, een boete van 4 gulden betalen (A. 8.5.1716).

N. Venus Broecksmaker „inden Posthoren int Claddorp” moet als slot van de aktie begonnen op 24.5.1715, 4 gulden boete betalen (A. 8.5.1716).

N. van de Wijngaerde, wordt gedaagd om brandewijn te hebben geschonken op zondag onder de goddelijke diensten (A.b. 10, 17.11.1719).

„Den wael in het winckeltien op het Vleminckx velt, schuynhover den peerde smit” wordt gedaagd, gezien hij brandewijn heeft geschonken „hover Sint-Joris kerckhof” (A.v. 8.12.1719).

Twee appariteurs ontvangen een vergoeding voor hun onderzoek in de zaak van „quanselbier” (= verboden gemengde ontspanning) te Luithagen (A.b. 10, 7.2.1722).

Een waard van Grobbendonk wordt gedaagd als „labaist,, (eveneens een verboden ontspanning) (A.b. 10, 1.1735) en een ander van Edegem om dezelfde reden (A.b. 10, 5.1735).

4. *Het sakramenteel leven*

Joannes Gillis, chirurg in Borgerhout, wordt veroordeeld om het doopsel van zijn kind door de vroedvrouw langer dan nodig was te hebben uitgesteld; hij moet een boete van 3 gulden betalen (A. 7.7.1656).

5. *De onthoudingswet*

Laurentius Jacobs en zijn echtgenote, herbergiers te Borgerhout „in den gecroonden hamer”, evenals Elisabeth, hun meid, worden veroordeeld „ob esum carniū die vetito”; de beide eerste ieder tot een boete van 5 gulden, de andere tot 2 gulden; allen moeten op de volgende zaterdag vasten op brood en licht bier (A. 13.12.1655).

6. *De ontheiliging van het gewijde*

Everardus Neeffs, Franciscus Rubbens en Antonius Kelcx, smeden, worden wegens het geven van ergernis in de katedraal ieder veroordeeld tot een boete van 12 gulden, waarvan de helft zal dienen tot versiering van het altaar van Sint-Eligius in de katedraal, en de andere helft voor de goede werken van de bisschop (A. 7.10.1650).

Adrianus Verdorrent, „reus ob contraventionem”, moet 8 gulden boete betalen, hem verplichtend zijn woonst buiten het kerkhof te kiezen, waar hij nochtans in het schoolhuis op het kerkhof onderwys mag geven (A. 22.2.1673).

Cornelius Vleminckx moet in Sint-Willebrordskerk „januis apertis”, geknield aan de pastoor vergiffenis vragen over de eksessen in deze kerk begaan, waarop de pastoor zijn penitentie en de vraag om vergiffenis moet bekend maken; in de kerk moet hij tevens een witte waskaars van 2 pond aan O.-L.-Vrouw offeren en verder drie opeenvolgende vrijdagen vasten op water en brood en op diezelfde dagen de 7 boetepsalmen met de litanieën bidden (A. 31.7.1716).

De moeder van een jongen moet 3 pistolen (31 gulden 10 stuivers) betalen omdat haar zoon op het kerkhof te Turnhout tot bloedens toe heeft gevochten (A.b. 10, 14.11.1721).

De promotor J. J. de Quertenmont klaagt zekere Ottens aan, die „hem vervoordert te draghen het geestelijck habijt oft van Capucin

onder den naem van cluysenaer van Berchem sonder eenige permissie van sijne wettige overhijt, dat den selven daar oft van wegens den heere segelaer is vermaent ende geinsinueert geweest van te dimiteren ende aff te staen sijn voors. habijt", wat hij niet deed, tot ergernis van het volk. Hij krijgt drie dagen tijd om het kleed af te leggen, onder bedreiging met gevangenisstraf (K. 21.4.1751).

Petrus Verwithaegen, van Borsbeek, moet, om onder de H. Sakramentsprocessie op H. Sakramentsdag, tegen het verbod van de pastoor in, die handelde volgens de kerkelijke voorschriften, de trommel te hebben geslagen „als tambour der gulde van Sint-Sebastiaen", de voorziene boete van 25 gulden betalen (K. 25.6.1751).

7. *Het onderwijs*

Henricus van Erp wordt veroordeeld tot een boete van 25 gulden en krijgt verbod, onder bedreiging met gevangenisstraf, in de toekomst in het bisdom nog te onderwijzen, „sine legitima approbatione docere juventutem arithmeticum, legere aut scribere praesumat" (A. 23.4.1657).

Adrianus Valentijn moet binnen de zes weken de Sint-Willebrordsparochie verlaten voor de duur van een gans jaar, en om de drie maand op bedevaart gaan naar O.-L.-Vrouw te Duffel, waar biechten; daarbij krijgt hij verbod nog onderwijzer te zijn of kinderen in zijn huis of elders in het bisdom te onderwijzen, onder bedreiging met strengere straffen (A. 16.7.1685).

J. Barnou, sinds 17 jaar onderwijzer te Brecht, richt een verzoek tot het hof om Franciscus Bally, die zich op het dorp kwam vestigen en „publicque duytsche schole houden", tegen de wil van de pastoor en de schout in, hem dit te verbieden (K. 29.1.1755).

8. *De kerkelijke censuur*

Judocus vulgo den Allemoden Creimer wordt veroordeeld tot een boete van 6 gulden wegens het verkopen en verspreiden van niet gecensureerde liederen (eo quod vendiderit et divulgaverit catilenas non censuratas) en krijgt verbod dit nog te doen (A. 30.8.1652).

Woons, die een boek drukte zonder kerkelijke goedkeuring, mag dit verder verkopen, mits de inlassing van de goedkeuring; voorts komt hij er met de proceskosten vanaf (A. 13.1.1661).

Dionisius Vercalsteren wordt geëkscommuniceerd en de boeken waarover sprake in het geding worden verbeurd verklaard en moeten op een zondag na de hoogmis vóór het stadhuis worden

verbrand; verder moet hij een boete van 100 gulden betalen (A. 2.8.1684).

Adrianus Bodewijn moet „in manibus consignet libros unde desumptae sunt notitiae exhibitae 15 Maji anni currentis, ut ea consignatione facta concedamus actori (R. D. Bellaert) inspectionem” (A. 16.10.1711).

9. *Laster, belediging en ergernisgevende praat*

De herbergierster „in de Appelstraete” moet wegens ergernisgevende gesprekken (propter excessus scandalosi discursus) een boete betalen van 17 gulden, en krijgt opdracht zich van dergelijke gesprekken te onthouden, onder de bedreiging met verbanning uit het bisdom (A. 24.12.1655).

Anna Lermite, opgeslotene, mag worden vrijgelaten onder lofte Piatus Motton noch door woord, noch door daad te beledigen, onder bedreiging met een jaar opsluiting (A. 10.1.1659).

Gaspar Coppenhael mag Anna Bouny of de personen die met haar samenwonen, noch door woord, noch door daad beledigen, onder bedreiging met een jaar gevangenisstraf (A. 15.7.1667).

Petronella van den Broeck moet 18 gulden boete betalen voor de arme gevangenen en het publiek schandaal herstellen; hierom moet zij op de eerstvolgende zondag te 9 uur, na de preek, rond Sint-Joriskerk gaan met een brandende kaars in de hand, en na de rondgang voor en buiten de grote kerkdeur vergiffenis vragen aan de pastoor en aan de andere personen die werden gelasterd. Het wordt haar verboden dit nog te doen, onder bedreiging met gevangenisstraf (A. 6.4.1671).

Jacobus van Beselaer wordt veroordeeld tot een boete van 18 gulden, en mag verder zijn echtgenote, haar verwanten en vrienden, noch door woord, noch door daad beledigen, onder bedreiging met gevangenisstraf (A. 21.3.1672).

10. *Restitutie en herstel van onrecht*

Isabella-Eleonora Delcamps moet aan Joannes-Baptist Peeters de ring teruggeven (A. 13.3.1684).

Matthias de Winter moet aan de pastoor van Sint-Willebrord het graan teruggeven dat in de kerk werd geofferd en dat hij heeft weggenomen (A. 5.6.1699).

Ignatius Michielssens moet aan Maria-Anna Dausoisne teruggeven al wat hij heeft weggenomen (A. 24.10.1704).

In tabel II worden de gegevens betreffende de bestraffing wegens overtreding van het geloofsleven samengebracht, verdeeld over tienjarige perioden.

TABEL II
De overtreding van de wetten betreffende het geloofsleven

	Bijgelovige praktijken	Paasplicht	Zondagsheliging		Sakramenteel leven	Vasten- en onthoudingswet	Ontheiliging van het gewijde	Onderwijs	Kerkelijke censuur	Laater. belediging en ergernisgevende praat	Restitutie en berstel van onrecht	TOTAAL
			Zondagsrust	Ontspanning								
1650-1660 uitspraak	-	2	8	-	1	3	3	1	1	2	-	21
%	-	9,52	38,10	-	4,76	14,28	14,28	4,76	4,76	9,52	-	
1661-1670 uitspraak	-	1	1	3	-	-	-	-	1	1	-	7
%	-	14,28	14,28	42,85	-	-	-	-	14,28	14,28	-	
1671-1680 uitspraak	-	-	-	-	-	-	1	-	-	2	-	3
%	-	-	-	-	-	-	33,33	-	-	66,66	-	
1681-1690 uitspraak	1	2	-	1	-	-	-	1	1	-	1	7
%	14,28	28,57	-	14,28	-	-	-	14,28	14,28	-	14,28	
1691-1700 uitspraak	-	3	-	1	-	-	-	-	-	-	1	5
%	-	60,00	-	20,00	-	-	-	-	-	-	20,00	
1701-1710 onderzoek uitspraak	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
%	1	6	-	-	-	-	-	-	-	-	1	8
	-	87,50	-	-	-	-	-	-	-	-	12,50	
1711-1722 onderzoek uitspraak	-	enk.	enk.	2	-	-	-	-	-	-	-	enk.
%	-	4	1	2	-	-	3	1	1	-	-	12
	-	28,57	7,14	28,57	-	-	21,43	7,14	7,14	-	-	

TABEL II (vervolg)
De overtreding van de wetten betreffende het geloofsleven

	Bijgelovige praktijken	Peasplicht	Zondagsheiliging		Sakramenteel leven	Vasten- en onthoudingswet	Ontheiliging van het gewijde	Onderwijs	Kerkelijke censuur	Laater, belediging en ergernisgevende praet	Restitutie en herstel van onrecht	TOTAAL
			Zondagsrust	Ontspanning								
1731-1740 onderzoek	—	—	1	2	—	—	—	1	—	—	—	4
uitspraak	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1
%	20,00	—	20,00	40,00	—	—	—	20,00	—	—	—	
1741-1750 onderzoek	1	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	2
uitspraak	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
%	50,00	—	50,00	—	—	—	—	—	—	—	—	
1751-1760 onderzoek	—	—	3	—	—	—	—	1	—	—	—	4
uitspraak	—	2	—	—	—	—	2	—	—	—	—	4
%	—	25,00	37,50	—	—	—	25,00	12,50	—	—	—	
1761-1770 onderzoek	—	3	2	—	—	—	—	—	—	—	—	5
%	—	60,00	40,00	—	—	—	—	—	—	—	—	
Totalen onderzoek	—	4 +	6 +	—	—	—	—	2	—	—	—	16 +
uitspraak	4	enk. 20	enk. 11	4	1	3	9	3	4	5	3	enk. 70

Deze tabel toont aan dat de bestraffing voor het niet-naleven van de paasplicht voor de periode 1650-1700 negen bedraagt, en tien voor de periode 1701-1715. In twee gevallen, na 1715, beperkt de bestraffing zich tot de verplichting na te komen wat werd verwaarloosd (1751). Wij kennen wel de daging, niet de uitspraak, in twee speciale gevallen (1761).

Wat de zondagsrust betreft, komen omstreeks 1720 in de „kleinere dagingen” tal van herbergiers, winkeliers, barbiers, bakkers, tabakswinkeliers, peperkoekbakkers enz. voor. Na 1750 wordt nog slechts een mulder door de appariteur aangeklaagd en een boer door zijn pastoor.

De zondagsontheiliging, door het niet-naleven van de ontspanningsvoorschriften, komt weinig voor, zowel gedurende de 17e als in de 18e eeuw. Heeft de kerkelijke overheid zich wellicht met de overtreding verzoend? Enkele gevallen wijzen op onderzoekingen in het probleem van gemengde ontspanningen, als „kwanselbieren” en „labaisme”.

Het herstel van het onrecht in woord en daad werd gedurende de 18e eeuw al dan niet in de biechtstoel behandeld... en kwam vermoedelijk meer onder de bevoegdheid van de burgerlijke rechtbank.

III. DE MOEILIKHEDEN BIJ DE GEESTELIJKHEID

Gezien de geestelijkheid vanwege de wereldlijke rechtbank immuniteit genoot en gezien haar bijzondere verantwoordelijkheid voor het geloofsleven, oordeelden wij het verkieselijk hen afzonderlijk te behandelen. Het kleinsamenlijke ontbreekt hier zeker niet, zoals blijkt uit de moeilijkheden onder mekaar en met de leken. Sommige geestelijken kochten bij de brouwer en de winkelier meer dan zij konden betalen... of staat het misschien (ook) in verband met een lage levensstandaard?

Verwikkelingen om pastorele redenen, evenals om de bediening van een kapelanie of het (vermeende) recht op een begrafenis, ontbreken niet.

Het celibaat en de kerkelijke tucht stelden de officialiteit ook nu en dan wel eens voor een probleem.

1. *Moeilijkheden onder mekaar*

Vijfentwintig gevallen uit de periode 1650 en 1760 werden hier samengebracht, waarbij priesters onder mekaar een of andere verplichting moeten nakomen.

De Minderbroeders, die zich verzetten tegen de bouw van een Jezuïetenklooster in hun omgeving, moeten van hun vroegere

privileges afzien ten voordele van een nieuw privilege verleend aan de Jezuïeten (A. 20.8.1657).

De pastoor van Ranst en Millegem ziet zijn voorrechten bedreigd door een te ijverig kapelaan (A. 26.3.1668), die nadien ook te Boechout zijn bevoegdheid te buiten gaat (A. 2.1.1673).

N. Laenen krijgt verbod in het vervolg, tegen de rechten van de pastoor van Deurne in, nog brood te wijden, ten offer te staan en voor zichzelf offeranden te aanvaarden (A. 12.7.1683).

Overeenkomst tussen de bisschop van Antwerpen en het kapittel van O.-L.-Vrouw te Antwerpen over de toekenning van zekere pastoraten (A. 5.7.1721).

De pastoor van Gierle heeft op een zondag in zijn sermoen de onderpastoor aangevallen en moet zich hierover verantwoorden (S. 20.5.1743).

Joannes-Baptist Schuermans, priester en kanunnik van de kollegiale Sint-Katharinakerk te Hoogstraten, beticht de landdeken van het distrikt Hoogstraten, hem op 6.9.1750 van op de predikstoel, onder de hoogmis, ter gelegenheid van de kermis, te hebben beledigd, zeggende o.m. dat wie op zondag naar de mis ging door J. B. Schuermans opgedragen, aan zijn verplichting niet voldeed, dat de „voors. misse eenen scheijnder van de offerande Jesu Christi was”, dat het was „een duijvels misse”, dat deze die ze „hoorden verdomt waren”. Schuermans vraagt dat de deken publiek deze laster zou moeten herroepen (K. 30.9.1750).

Twee geestelijken van Antwerpen hebben te Hoboken een herberg bezocht en toen zij bij drank waren, hebben ze ruzie gemaakt (K. 1760-1770).

2: Moeilijkheden in hun bediening

a. Om pastorele redenen

Hierom werden tien geestelijken veroordeeld en nog zes andere gedaagd.

De pastoor van Viersel moet wegens verwaarlozing van het katechismusonderricht 6 gulden boete betalen (1634).

Joannes van Kessel, pastoor te Kalmthout, wordt wegens misbruiken en nalatigheden in zijn pastorele bediening veroordeeld tot een boete van 100 gulden en een bedevaart naar O.-L.-Vrouw te Duffel, waar hij moet biechten, de H. Mis opdragen en een kaars van een pond offeren (A. 4.3.1652).

Zowel de pastoor van de katedraal (A. 18.10.1658), de pastoor van „Neule” (A. 18.12.1676) als de kapelaan van het leger (M., doos 12, 19.10.1716) moeten een boete betalen om een huwelijk:

te hebben ingezegend, zonder voorafgaande roepen of dispensatie ervan.

De pastoor van Ranst moet ook zekere pastorele verplichtingen nakomen te Millegem en Vremde (A. 19.9.1667).

Walter Schuermans, pastoor in de kerk van de Markgravelei, die vermoedelijk parochianen liet sterven zonder de sakramenten der stervenden, moet gedurende vijf weken iedere vrijdag vasten, de mis opdragen tot zielelafenis van Christina van Oudenhuyse en een boete betalen van 25 gulden (A. 13.4.1679). Dezelfde moet 7 requiemmissen opdragen voor de echtgenote van Carolus Scheltiens en 12 gulden boete betalen (A. 2.10.1679).

Godefridus Callebaut, pastoor te Rozendaal, die in de biecht de naam van de medeplichtige trachtte te kennen, wordt gesuspendeerd van biecht horen, tot wanneer de bisschop volledig tevreden zal zijn over zijn leer en zijn praktijk van biechthoren; verder moet hij gedurende tien dagen geestelijke oefeningen doen en een boete van 100 gulden betalen voor de kerk van Roosendaal, naast 334 gulden 18 stuivers proceskosten (A. 26.4.1694).

Franciscus Baert, onderpastoor op Sint-Walburgis te Antwerpen sinds 1713, verwaarloosde er zijn bediening, stuurde de personen die hem kwamen verzoeken een zieke te bedienen verwijtingen toe (als „esels, schelmen, canaillie, broffels, hondtvot, Janagel, vlogghe”) en liet zieken sterven zonder de sakramenten der stervenden; hierom wordt hij gedaagd (M. doos 11, 1733). Jan-Baptist Bosch, onderpastoor te Hooik-Berlaar, die ook iemand door verwaarlozing zonder de sakramenten der stervenden liet sterven en hierom „de alderzwaerste straffen verdient”, moet zich gedurende 14 dagen in het kapucijnenklooster terugtrekken om er over zijn plichten na te denken, dagelijks het dodenofficie te bidden en 12 missen op te dragen voor de zielerust van die overledene (K. 18.12.1780).

Een paar pastoors moeten zich verrechtvaardigen om de ondertrouw geweigerd te hebben (K. 21.3.1757, A. 23.12.1771).

De bestuursleden van de konfrerie van O.-L.-Vrouw op Sint-Willebrord doen de pastoor dagen wegens het niet-naleven van zekere voorschriften van deze konfrerie (K. 23.11.1761).

b. Betreffende kapelanieën en prebenden

Tussen 1650 en 1776 kreeg de officialiteit 17 gevallen te behandelen van betwisting omtrent de toewijzing van een kapelanie of de verplichting van de kapelaan.

3. *Moelijkheden wegens beledigingen*

Joannes-Baptist Leurentop, priester in de Sint-Jakobskerk te Antwerpen, die beledigende woorden sprak over de bisschop, moet hierover voor het hof blootshoofds, geknield vergiffenis vragen, daarna op bedevaart gaan naar O.-L.-Vrouw in de Kluis te Lier, waar hij moet biechten, en verder gedurende een gans jaar iedere zondag het klein officie van O.-L.-Vrouw bidden (A. 6.10.1673).

Een viertal priesters die onder de deknaam van heer Eustacius, een beledigend schrift hebben uitgegeven tegen de president van het Iers kollege te Leuven, moeten verklaren dat het hun spijt, verder een generale biecht spreken, gedurende drie maanden iedere woensdag de 7 boetepsalmen met de litanieën en gebeden bidden, iedere vrijdag vasten en voor het hof geknield vergiffenis vragen (A. 21.6.1677).

Nicolaus Smolders moet zijn beschuldigingen tegen de prokurator herroepen (A. 11.12.1697), terwijl Joannes-Balthasar Donques hetzelfde moet doen tegenover magister Godefridus-Joseph van Passenrode (A. 9.10.1733).

Ook de pastoor van Zandhoven moet beledigingen goedmaken (K. 31.1.1770).

Jan-Baptist de Lièvre, pastoor te Kontich, heeft faam en naam als „vermaerden procedeerder” ; wat niet past aan een geestelijke ! Gezien hij met 20 processen zit, oordeelt de bisschop dat hij best de parochie zou verlaten voor een plaats te Brussel. Daarbij veroorzaakte hij schandaal in de kerk o.m. door „alle hoeden der persoonen dewelcke in het gestoelte waeren sittende in het midden van de kercke ter aerde (te hebben) gesmeten”. Op verzoek van de bisschop weigerde hij zich met zijn parochianen te verzoenen en heeft integendeel „gegeven en getierd in de kerk met de remonstrantie in de hand” ; eveneens op de preekstoel trok hij hard van leer, enz. Hierom wordt hij gedaagd (K. 24.1.1766).

4. *Moelijkheden wegens overtreding van de kerkelijke tucht*

Zowel op de eerste sinode te Antwerpen (1571) als herhaaldelijk nadien, werd aan de geestelijken verboden zich in de herbergen te bevinden of deel te nemen aan openbare vermakelijkheden (kaatsspel, wipschieten).

Gregorius Robijns, pastoor van de Borghtparochie te Antwerpen, wordt gedaagd en de promotor vraagt suspensie, wegens het slecht voorbeeld dat hij aan zijn parochianen geeft „door dagelijks te spelen en te drinken”, wegens verwaarlozing van zijn parochie, gezien hij zich bij huwelijksfeesten een flink danser toont en daarbij zijn parochiedienst verwaarloost (K. 16.9.1575).

Ook Joannes Walravens, in de gevangenis opgesloten, wordt veroordeeld, „wegens losbandigheid, ergernis” en het herhaald herbergbezoek waar hij met de kaarten speelt, tot een boete van 24 gulden (A. 12.6.1654).

Joannes van Tongerloo moet 30 gulden betalen en zich in de toekomst onthouden van drinkgelagen en dronkenschap (A. 20.6.1664).

De priester Gerardi, opgesloten, wegens eksessen, moet afzien van ieder herbergbezoek en vooral van iedere verdachte omgang, onder bedreiging met levenslange opsluiting; hij moet bij de vrijlating gedurende drie weken in een klooster geestelijke oefeningen doen en een generale biecht spreken; verder gedurende drie jaar viermaal per jaar met de kwatertemperdagen in een klooster een geestelijke oefening doen en iedere woensdag de 7 boetepsalmen en de litanieën met gebeden geknield bidden, iedere vrijdag vasten op brood en licht bier en in de goddelijke diensten (metten, hoogmis, vespers, sermoenen) in de katedraal aanwezig zijn (A. 1.7.1672).

Abraham Hassincx moet 12 gulden betalen wegens het verwaarlozen van de kruin te dragen (A. 25.11.1672), 21 gulden wegens herbergbezoek (A. 8.8.1674), 50 gulden om dezelfde overtreding + een generale biecht spreken, gedurende een half jaar iedere vrijdag de 7 boetepsalmen met litanieën en gebeden bidden, iedere zaterdag biechten, wordt voorlopig voor een maand gesuspendeerd en moet in het kanunnikenhuis vergiffenis vragen (A. 11.8.1677).

Adrianus Valgaerts, sinds maanden „terecht” opgesloten wegens herbergbezoek en verdachte omgang, moet bij de vrijlating gedurende 14 dagen geestelijke oefeningen doen in een klooster en een generale biecht spreken; gedurende 3 jaar viermaal per jaar met de kwatertemperdagen 8 dagen geestelijke afzondering houden, iedere vrijdag vasten op brood en licht bier, op zond- en feestdagen de hoogmis bijwonen in de katedraal en aanwezig zijn in het sermoen en het lof (A. 25.1.1675).

N. Laenen moet 20 gulden betalen wegens het niet-dragen van de kruin en het bezoeken van de herberg (A. 21.2.1676).

Ook Jacobus Battel (A. 4.6.1677), Joannes Coopman (A. 30.8.1686), J. van de Wijngaert (K. 3.1733), N. Verhaert (K. 1754) en N. Gerardi (K. 15.11.1754) worden gedaagd en (of) licht gestraft wegens herbergbezoek.

N. Adoch moet 6 gulden betalen wegens het niet-dragen van het geestelijk habijt.

Gerardus Mangelaer, kapelaan van de katedraal, die o.m. wegens herbergbezoek wordt gesuspendeerd, moet voor het hof vergiffenis vragen en een ganse maand dagelijks aanwezig zijn in de katedraal

in alle kanonieke uren, gedurende 10 dagen in een klooster geestelijke oefeningen doen „qui ei spiritum verum ecclesiasticum et dispensatoris mysteriorum Dei inspirare queat”, gevolgd van een generale biecht; gedurende drie jaar jaarlijks dezelfde geestelijke oefeningen herhalen, de 7 boetepsalmen met litanieën en gebeden bidden en op iedere vrijdag vasten op brood en water (A. 26.8.1695).

Onderzoek tegen Joannes de Bosch, rektor te Hulssen, die op de avond van 2 juli 1713, samen met 3 andere personen, een herberg deden openen en er brutaal te werk gingen (A.b. 8, 1713).

Silvester van Eij, de gewezen pastoor van Gierle, die op 21 juli 1733 met de schuit van Brussel naar Antwerpen vaarde, was zo bedronken dat hij zich in de Schelde wilde verdrinken en gaf aanstoot aan de medereizigers door zijn ergerlijk vloeken („Mordieu, Sacré Dieu, Jariu Dieu, Je chie l'Evêque d'Anvers” enz.). Hierom wordt hij gedaagd (M. doos 12, 7.8.1733). Op zijn genadeverzoek bekomt hij van de gevangenis naar een klooster te worden overgebracht, waar hij tot de vigilie van Kerstmis moet blijven en geestelijke oefeningen doen, een generale biecht spreken, wekelijks biechten, vasten op woensdag, vrijdag en zaterdag. Slechts na de gevangenis- en proceskosten te hebben betaald, mag hij worden vrijgelaten (M. doos 12, 27.11.1733).

Ludovicus Catoir, pastoor te Zandvliet, moet wegens ergernis 15 dagen geestelijke oefeningen doen in een klooster en een generale biecht spreken; verder van op de preekstoel vergiffenis vragen, voortaan de begrafenisariefen toepassen en behoorlijke kerkrekeningen voorleggen (A. 4.9.1741).

Bundel van onderzoek tegen Josephus T'Kint, pastoor van Emblem, die zich sinds 15 jaar regelmatig in de herberg van de koster aan de drank begaf, er minder stichtende taal sprak en besproken omgang had met Catharina Scriba met een paar kinderen tot gevolg (maar die achteraf begijntje werd), en die ook andere vrouwen zou hebben willen verleiden. Aldus getuigde de koster, die tevens een nota van zijn vader voorlegt („memorie van dat den pastor is vijf geweest in mijnen tijdt van toen ick coster geworden ben” waarin tal van pastorele nalatigheden worden aangeklaagd). Naast de koster-herbergier wordt de pastoor nog door verscheidene andere personen beschuldigd. Tegen zijn aanhouding en opsluiting bij de Cellieten te Antwerpen op 5.6.1762 verzette hij zich gewelddadig. Hij was met twee pistolen gewapend! Zijn broer Franciscus T'Kint, pastoor te Zandbergen, nam zijn verdediging op. Keizerin Maria-Theresia liet op 9.11.1763 de aanhouding toe. De procedureonkosten voor de Raad van Brabant bedroegen 329 gulden 8 1/2 stuivers. In augustus 1763 werden

hiertoe een gedeelte van zijn goederen verkocht. Bij de pastoor werden abortusmiddelen ontdekt, nl. „colloquint appels, wilde witte wijngaert wortelen, myrre, aloës ende radices azulæ”, dit volgens een dokter en apoteker van Lier (K. 1763). Op 23.12.1763 werd hij veroordeeld en bekomt geen genade (K. 16.1.1764).

N. Macabe, voorheen in het Iers kollege te Antwerpen dat hij „om sekere onpasselijkheid” verliet, maar waarheen hij niet terugkeerde spijt de vermaning van zijn overste en van de bisschop die hem verbod oplegde nog de mis op te dragen, waaraan hij zich niet stoorde, wordt gedaagd wegens deze „eksessen” (K. 17.9.1770).

Lucas Shinnars, Iers priester, die het Iers kollege te Antwerpen verliet en tegen het reglement van het kollege in, in de stad ging wonen, krijgt verbod nog de mis op te dragen en verliest alle fakulteiten (K. 29.10.1782).

Onder de genoemde bestraffen wegens overtreding van de kerkelijke tucht, telt men een vijftal gevallen waarbij de celibaatsverplichting van de geestelijken op zijn minst ook in opspraak kwam.

5. *Moelijkheden wegens overtreding van het celibaat*

De gevallen van konkubinair samenleven of publieke overtreding van het celibaat komen gedurende de 17e en 18e eeuw nog uitzonderlijk voor onder de geestelijken. Uit de zegelaarsrekeningen van 1573 en 1574 zijn ons hieromtrent 4 gevallen bekend.

Wilhelmus van der Vloot, pastoor te Boom, wordt wegens overtreding van het celibaat met 24 gulden beboet (A.b. 10, 1573). Om dezelfde reden moet Wilhelmus Nijs 18 gulden betalen (A.b. 10, 1573), Arnoldus Paelmans 8 gulden (A.b. 10, 1574) en Daniël Nicolai tot 12 gulden (A.b. 10, 1574).

Verdacht van overtreding was Marcus, de pastoor te Lille (M.b. 7.4.1610), evenals een van zijn opvolgers Joannes van den Heuvel, die een boete van 50 gulden moet betalen (A. 13.12.1652); verder ook Petrus Tollenaer (A. 2.12.1689), Petrus Rutgeerts (A.b. 8, 1706), Nicolaus Baestroy (A. 25.11.1720), J. van den Wijngaert (K. 10.3.1733), Petrus-Celestinus van Leyenburg (K. 16.12.1748), Cornelius Berckmans (K. 1753), Norbert J. de Craene (K. 21.1.1775).

Franciscus van Bouxon, eerst in de gevangenis opgesloten, wordt, wegens konkubinaat, nadien levenslang uit het bisdom verbannen (A. 13.7.1654).

Alexander Thisius, wordt wegens eksessen gesuspendeerd tot wanneer hij leedwezen betuigt over zijn vroeger leven en volharding in dit voornemen bewijst; daarbij moet hij aan de bisschop

vergiffenis vragen, voor de aanstaande vasten een generale biecht spreken, zich naar een klooster begeven en er een jaar verblijven, iedere vrijdag vasten op brood en water, een geestelijke oefening doen onder de leiding van een geestelijk directeur, „qui ei spiritum veri ecclesiastici inspirare queat” en dit gedurende zes jaar jaarlijks 10 dagen in een klooster; verder wekelijks de boetepsalmen met de litanieën en gebeden bidden + verbod nog omgang te hebben met Catharina van Just en andere verdachte personen, onder bedreiging met levenslange suspensie + ten slotte een boete betalen van 50 gulden + 28 gulden 10 stuivers proceskosten (A. 1.2.1694).

Een speciaal geval is dit van de Norbertijn van Tongerlo Gaspar de Bie, kapelaan te Rozendaal. Onder beschuldiging van zondige en ergernisgevende omgang met verschillende, veelal „persona devota”, werd hij door de bisschop Joannes-Ferdinandus van Beughem op 21 maart 1692 hierom zijn jurisdictie van biechthoren, prediken en katechismus geven ontnomen; door de abt werd hij geëkskommuniceerd. Hij liet er zich evenwel weinig aan gelegen. Reeds op 14.1.1691, wanneer de abt van Tongerlo voorn. De Bie, sinds 7 jaar onderpastoor te Rozendaal, wou overplaatsen, werd hiertegen door 896 parochianen een protestmotie ondertekend. De zaak is trouwens moeilijk te regelen, gezien de Noordelijke Staten het kerkelijk gerechtshof niet erkennen. De kapelaan gaat tegen de uitspraak van zijn abt in beroep voor de abt van Sint-Bernardus te Antwerpen... en ook te Rome. In een gedrukt formulier, en nogwel in het Nederlands gesteld, wordt G. de Bie door de officiaal van „t Roomsche Hof” op 11.2.1694 veroordeeld om zich binnen de twee dagen naar een klooster te begeven om er opgesloten te worden. Op 15.5.1695 wordt uit Rome een nieuwe sententie gegeven, waarbij de feiten als niet bewezen dienden geklasseerd te worden, en de abt van Tongerlo opdracht krijgt hem „de oude cure ofte wel een dergelijcke van soo goede incomen” te bezorgen. Op 24.2.1696 wordt in de kerk van Rozendaal op de kansel afgelezen dat G. de Bie „aen de gemeynthe vergiffenisse vraeght over de verargernisse die hij aldaer aen jemant oijt gegeven heeft” (K.b. De Bie 1692-1698).

Silvester van Eij, die wij reeds hoger aantreffen, was ook als pastoor te Gierle geen voorbeeld voor zijn parochianen; op 17 mei 1730 werd hij bij de Jezuiten te Antwerpen gesekwestreerd wegens belediging van de deken van de kristenheid, drankmisbruik, ergernisgevende dagelijkse bezoeken bij een weduwe, ruzie maken en vechten met parochianen, verklaringen van simpatie voor de Jansenisten op 1.2.1729, wier portretten (Arnoud en Quesnel) op zijn kamer hingen en wier boeken hij bezat. Tevens zou hij zijn vlucht naar Holland gepland hebben. Hij loochent de meeste be-

schuldigheden. In dronken toestand heeft hij gezegd : „Mordieu dat den duijvel mij met lijf en ziele weghvoert, dat den duijvel mij den hals breckt, dat den duijvel mij ter schouwe uijtvoert ; bijgodt : Christus komt beneden !” (M. doos 11, 1730).

Robertus de Neve, kapelaan in Sint-Jakobs te Antwerpen, wordt veroordeeld wegens drankmisbruik, wangedrag en familiariteiten met enkele van zijn penitenten. Hij moet zich gedurende drie weken in een klooster te Brussel terugtrekken, er bidden en op woensdag, vrijdag en zaterdag vasten, daarna een generale biecht spreken ; verder moet hij gedurende drie jaar dagelijks de boetepsalmen met litanieën en gebeden bidden, iedere vrijdag vasten, wekelijks biechten, tweemaal per jaar een week geestelijke oefeningen doen met vasten op woensdag, vrijdag en zaterdag (M. doos 11, 22.8.1738).

Joannes-Jacobus Geeraerts is sinds 8 maanden bij de Diskalsen te Antwerpen opgesloten, alwaar hij iedere woensdag en vrijdag moet vasten op brood en water en iedere week biechten, dit wegens eksessen met vrouwen (A. 15.3.1743). Hij ontvluchtte naar Deurne en Borgerhout, maar werd opnieuw aangehouden en in het klooster van de Cellieten opgesloten (sinds een maand), waar hij nog 2 maanden moet blijven en zijn penitentie voortzetten (K. 13.11.1743).

Onderzoek tegen Cornelius Berckmans, voorheen deservitor te Brasschaat, alwaar hij nu op rust is. Hij wordt verdacht de celibaatswet te hebben overtreden, gezien zijn dienstmaarte Maria verscheidene malen in het kinderbed was, verblijvende op zijn hoeve te Ekeren. Dit alles tot schandaal van de bevolking (K. 1753).

De uitspraak van 16.3.1753 ten voordele van Gaspar Gheijssels en ten nadele van Cornelius Berkmans, wordt bevestigd (A. 26.11.1753). Dezelfde Berkmans mag op 23.12.1757 verhuizen van bij de Cellieten naar het klooster van de Geschoeide Karmelieten te Antwerpen, waar hij verder moet boete doen. Hij werd immers op 13.7.1757 veroordeeld om iedere woensdag en vrijdag te vasten en als penitentie de boetepsalmen met litanieën en gebeden te bidden ; verder door de mond van de pastoor van Ekeren en Brasschaat bij het zondagsermoen vergiffenis te vragen, een generale biecht te spreken na drie maanden voorbereiding en verbod Maria nog te ontmoeten. De onkosten en schulden bedragen 1192 gulden 5 1/2 stuivers, waarvoor zijn hoeve werd verkocht (K. 1757).

Onderzoek tegen Jan-Baptist Dujardin, kapelaan van de katedraal, voorheen onderpastoor te Gierle, waar hij de wet van het celibaat zou overtreden hebben, waarvoor hij werd „gecorrigeert” en als onderpastoor afgesteld. Sinds 6 à 8 jaar woont hij nu met

zekere Claire (met wie hij een kind heeft), waarover hij werd vermaand en op 30.6.1759 gedurende 9 maanden opgesloten bij de Celbroeders te Antwerpen. Met Pasen werd hij vrijgelaten onder verbod haar nog te ontmoeten; maar hij keerde tot haar terug en bezocht een paar herbergen, waar hij minachtend over de mis sprak. Hij moet worden aangehouden; dit gebeurt op 25.7.1760 (K. 1760).

Joannes-Baptist Verleyen, die in 1761 wegens eksessen te Antwerpen het bisdom verliet, vraagt aan de bisschop er te mogen terugkeren. Hij wordt beschuldigd het celibaat te hebben overtreden met Margarita Smettinghe, meid bij zijn vader, met kind tot gevolg (in 1761). Reeds op 8.1.1759 werd hij tot zeven jaar opsluiting veroordeeld; op 19.12.1760 werd hij in voorlopige vrijheid gesteld, maar hield zich niet aan de sekwestratie in het ouderlijk huis, zodat hij opnieuw zou worden aangehouden. Bij beslissing van 1.3.1765 werd hij opgesloten in de bisschoppelijke gevangenis „opden Backersthoren”, waar hij nog verblijft in 1766. In 1767 is hij opgesloten in het klooster van de Diskalsen te Brussel (K. 20.4.1763). Om de onkosten van zijn opsluiting te vergoeden moet hij een rente van 3000 gulden verkopen. De zegelaar Ludovicus Wouters wordt als curator aangesteld en mag deze rente verkopen (K. 7.1.1768). Hij blijkt evenwel het hof vóór te zijn geweest want hij had zijn roerende en onroerende goederen reeds onherroepelijk aan zijn vader Adrianus, wonend te Antwerpen, geschonken. Aldus kon hij de gevangenis- noch de proceskosten betalen. Het is hiertegen dat de promotor in beroep ging (K. 9.10.1776).

Anna-Maria Verdiessen, weduwe Jean Gommez, van Antwerpen, bekomt dat de veroordeling van haar zoon Bertrand Gommez, kapelaan te Schoten, veroordeeld tot drie jaar opsluiting bij de Celbroeders te Antwerpen, „propter atrocitatem criminis”, wegens procedurefouten werd verbroken. Hij wordt in voorlopige vrijheid gesteld (K. 6.2.1781).

Nicolaus-Franciscus Cauchois, geboren te Crevecœur in Pikardië, 26 jaar oud, priester gewijd in 1745, in 1747 pastoor te Hossez (bisdom Bavais), waar hij bleef tot 1769; hierna had hij verschillende verblijfplaatsen nl. Parijs, Namen, Waver, Luik, Maastricht, Brussel en sinds 1778 Antwerpen op Sint-Andriesparochie. Hij werd aangehouden en opgesloten gezien hij bekend steeds homoseksueel te hebben geleefd en te Antwerpen de jongelingen die zogezegd bij hem Franse les kwamen nemen, verleidde (pederastie) (K. 15.8.1781).

Onderzoek tegen Petrus-Frans Mertens, sinds 1779 pastoor te Hoboken, die dreigt in proces te komen met de Raad van Brabant,

wegens slecht gedrag en drankzucht. De bisschop verzoekt hem ontslag te nemen, onder belofte van een jaarlijks pensioen van 600 gulden. Op die voorwaarde worden de processen stopgezet. De pastoor werd bij de Diskalsen te Antwerpen opgesloten (K. 21.11.1782).

Barbara de Wijse en haar vader herroepen de beschuldiging tegen de priester N. Bout, als zou hij de vader zijn van haar kind (K. 12.2.1728).

6. *Moelijkheden wegens bijgelovige praktijken*

Was de Kerk streng bij de beteugeling van bijgelovige praktijken die voorkwamen onder de gelovigen, zij beteugelde met niet minder gestrengheid de bijgelovige uitwassen die door de geestelijken werden gepleegd... en soms wel in de hand gewerkt. De kerkelijke bezweringspraktijk werd dan ook aan strenge reglementering onderworpen.

De pastoor van Poederlee, Petrus van der Veken, die zich niet stoorde aan de kerkelijke voorschriften en zich bezighield met „eksorsismen en bijgelovige praktijken, die hij dikwijls gebruikte tegen betoveringen”, krijgt verbod dit voortaan nog te doen, onder bedreiging met beroving van zijn kure¹¹.

Aan Jaspas Herstraeten wordt verboden „ne in hac diocesi sine speciali licentia R^mi Dⁿi Episcopi maleficatos seu de maleficio suspectos litanias seu preces sub specie exorcisationis imposterum legat sub poena arbitraria” (A. 27.9.1675). Hij had zonder speciale toelating van de bisschop, op 26 september 1673 en andere dagen, de dochter van Reyns Lanionis geëksorsiseerd, dit tegen het verbod van de bisschop in; wat hij echter loochent. Op 28.6.1665 had hij de toelating bekomen „exorcisandi piam beginam Joannam Adriaenssens, quae putatur obsessa”; op 6.7.1665 hetzelfde voor Petronella Servrans; op 18.6.1664 voor Ambrosia van Schore; op 9.5.1664 voor Joannes Wolsaert; op 18.11.1665 voor de jongeling Coex; op 28.9.1665 voor „pia filia Susanna Baccale”; op 14.2.1665 voor Anna de Weert; op 7.1.1665 voor Anna en Cornelia Aerts, uit het Kiel; op 23.7.1663 voor Maria de Mayer; op 27.11.1661 voor een jongeling „qui putatur obsessus”; op 17.7.1661 voor Elisabeth de Lanter, „qui putatur maleficiata”; op 12.6.1665 voor Anna Goosens; op 7.2.1665 voor het kind van Maria Prendgard; op 2.4.1666 voor de zieke Petrus Joannis; op 11.7.1665 voor Helena Cornelissen enz. Hij wordt tevens beschuldigd van op 5.2.1674 op negen achtereenvolgende dagen met de stoel aan, Abraham van Eesbeeck, die dacht dat hij betoverd was,

11. P. Fr. X. de Ram, *a.w.*, blz. 191, 1612.

te hebben belezen (2 patakons), evenals de dieren van Daniel X, te Kontich. Hij loochent alles ! De proceskosten bedragen 61 gulden 16 stuivers (S.A. 1673/1674).

Arnoldus I. Winck, opgesloten bij de Cellieten te Lier, schuldig van 4, 5 en 6 dagen en nachten met twee medeplichtigen, nl. Joannes-Christofoor Haver en Joseph Olivier, in de omgeving van Lier uitgeoefend te hebben „varios actus gravissime superstitiosos, adhibitis detestabilibus ritibus, formatis circulis cum variis inscriptionibus, sanctorum nominum, verborum et crucium, positaque intra dictos circulos super mensam per modum altaris imagine crucifixi in pargameno et duabus candelis accensis, praedictis circulis cum praefatis omnibus atque ipso toto cubiculo a reo aqua lustrali variisque orationibus ad peragendum dictum superstitiosum exercitium previe benedictis ; quod in illum finem usus fuerit libro quodam manuscripto ab ipso recognito undequaqua detestabili passimque haeresim, blasphemiam et omnem impietatem spirante. Quod statuto die antequam supstitiosum exercitium inchoaret praefatos complices duxerit ad confessarium cui confiterentur quodque toto illo tempore predictum exercitium superstitiosum ab eo de nocte peractum fuerat, numquam die sequenti a sacro missae sacrificio celebrando abstinuerit, cum gravissima suspitione quod post mediam noctem praecedentem se vino adusto refecisset adeoque non jejunos et sacrilige celebraverit, propter quos excessus tam enormes, horrendos et execrabiles, declaramus dictum reum incurrisse sententiam excommunicationis eumque suspendentem a divinis, condemnamus et per quinquennium stricto carceri mancipetur ibidemque jejunet tribus diebus per hebdomadam scil. singulis feriis quartis, sextis ac sabbatho in pane doloris et aqua tristitiae”, daarbij moet hij een generale biecht spreken, gevolgd van een veertiendaagse biecht, bij een door de aartsbisschop aan te duiden biechtvader (hij is immers uit het aartsbisdom), die ook de straf kan milderen ; verder wordt hem verboden nog een voet te zetten in het bisdom Antwerpen en dergelijke dingen nog te doen, onder bedreiging met levenslange opsluiting (A. 22.10.1728).

Onderzoek tegen de minderbroeders Joannes de Boeck en Joannes Waegemaeckers, die verscheidene keren de weduwe van Andreas Meermans, van Antwerpen, zouden belezen hebben, ... met veel voordeel voor henzelf en hun klooster („oosters, wijn, snuijff enz.”). De duivel had in het Latijn geantwoord en verklaard Lucas te heten... en wanneer de belezer hem bevel gaf „naer den teen te gaen”, gaf hij hem voor antwoord „dat hij maer tot in 't steertbeen wilde gaen” ! (M. doos 11, 1.3.1731). De paters wijzen de beschuldiging af (2.3.1731).

7. *Moelijkheden om leerstellige redenen*

Guilielmus-Franciscus de Vriese, pastoor te Lillo, wordt gedaagd onder de beschuldiging van eksessen op de preekstoel en in zijn bediening. Hij is o.m. in het bezit van „Geestelijcken controleur oft Sermoenen van pater Pleuskens”, in twee delen; hij gaf dit boek ook aan anderen ter lezing en beaamde er de inhoud van (M. doos 11, 26.3.1690).

De bisschop Carolus d'Espinosa velt zelf vonnis tegen Adam Janssens, pastoor van Wuustwezel, gedaagd wegens Jansanisme en Quesnellisme. De bisschop meent dat de beschuldiging voldoende bewezen is, zodat Janssens een ketter is en de grote ekskommunikatie oploopt en alle andere straffen vervat in de apostolische konstitutie „Vineam Domini Sabaoth” en „Unigenitus Dei Filius”; alle gelovigen dienen hem als dusdanig te mijden, terwijl de pastoor van zijn pastoraat wordt vervallen verklaard, evenals van alle andere beneficies. In de bisschoppelijke gevangenis opgesloten moet hij daar vasten op brood en water op woensdag, vrijdag en zaterdag, tot wanneer hij voldoende boete deed. Hij moet natuurlijk alle proceskosten en gevangenskosten betalen. Dit vonnis zal door de appariteur Fabert worden aangeplakt aan het bisschoppelijk paleis en aan de parochiekerk van Wuustwezel (A. 31.1.1737).

8. *Moelijkheden bij testamentaire aangelegenheden*

In 17 gevallen zijn geestelijken betrokken in moeilijkheden bij testamentuitvoeringen, hetzij dat de erfgenamen de tegenover de kerk opgelegde verplichting niet nakomen, hetzij dat er betwisting ontstaat omtrent het testament zelf, hetzij dat een priester zich wederrechtelijk van sommige zaken heeft meester gemaakt.

Soms gaat het slechts om het bekomen van een toelating om tot testamentuitvoering te kunnen overgaan. Aldus bekomen de erfgenamen van Philippus Leuninckx de toelating een koffer open te breken in aanwezigheid van een notaris (K. 24.9.1733) en stelt het hof getuigen aan om de in het buitenland verblijvende erfgenamen van Petrus-Arnoldus de Licht (overl. 1722) te vertegenwoordigen (S. 15.5.1737).

9. *Moelijkheden om tienden*

Het aantal betwistingen omtrent de tienden liep heel wat hoger op dan de acht gevallen die in de officialiteit bewaard bleven.

10. *Moelijkheden omwille van begrafenissen*

De meeste van de 26 (bijna alle uit de 17e eeuw) gaan over de begrafenisrechten, waarop de eigen pastoor zijn recht doet gelden

of de betaling ervan opeist. Soms wordt de ontgraving opgelegd en moet het lichaam worden teruggegeven (A. 10.3.1634, A. 9.11.1685).

11. *Andere moeilijkheden met leken*

a. *Met personeel*

Op de vier gevallen zijn er twee waar het gaat om moeilijkheden tussen de pastoor en zijn koster (te Nijlen, A. 4.3.1729, en te Brasschaat, S. 23.4.1742), terwijl in het derde geval de pastoor van Oud-Turnhout zich verzet tegen het verzoek van zijn kosterschoolmeester zich te mogen stellen „pro parte tituli ordinationis” (K. 14.9.1739) en de zegelaar die een leek, 40 jaar „fiscus” van het S. Gommaarkapittel te Lier, uit dit ambt ontzette (A.b. 8, 1706).

b. *Financiële moeilijkheden*

Het aantal gevallen, en dan denken wij slechts aan personen (want sommige komen verscheidene malen voor), is betrekkelijk hoog (61) en wijst misschien wel enerzijds op een lage levensstandaard, maar anderzijds ook op gebrek aan werkelijkheidszin om hun uitgaven te regelen naar hun inkomsten. Een feit is dat menige rekening onbetaald bleef en dat de officialiteit diende op te treden om tot betaling te verplichten.

Aldus werd Adrianus Janssenius door niet minder dan 8 schuldeisers gedaagd wegens leningen, die niet werden terugbetaald, terwijl hij ook bij de brouwer het bier niet betaalde (A. 9.1.1651 - 4.6.1655).

c. *Om andere redenen*

Onder de enkele gevallen die hier werden samengebracht komen er een viertal voor, waarin door de pastoor of tegen hem beledigende woorden werden gesproken of hardhandig opgetreden.

12. *Moeilijkheden om onbekende redenen*

Eenendertig uitspraken konden moeilijk met zekerheid onder een van de vorige indelingen worden ondergebracht.

13. *Moeilijkheden met kloosterzusters*

Een paar zusters zijn hun klooster ontvlucht en worden hierom gestraft (K. 27.6.1739 en K. 7.8.1784).

Tabel III bevat de gegevens, verdeeld over tienjarige perioden, van de moeilijkheden bij de geestelijkheid.

TABEL III
De moeilijkheden bij de geestelijkheid

	Onder mekaar	In hun bediening		Wegens beledigingen	Wegens overtreding v. d. kerkelijke tucht	Wegens overtreding van het celbaat	Wegens bijgelovige praktijken	Om leerstellige redenen	Bij testamentaire aangelegenheden	Om tienden	Om begrafenissen	Met leken			Met kloosterruisters	TOTAAL	
		Om pastorele redenen	Om kapelaniën en prebenden									Met personeel	Om financiële redenen	Om andere redenen			Om onbekende redenen
1571-1600 uitspraak	-	-	-	-	1	4	-	-	-	-	-	-	1	3	-	-	9
%	-	-	-	-	11,11	44,44	-	-	-	-	-	-	11,11	33,33	-	-	
1601-1649 uitspraak	1	2	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	4
%	25,00	50,00	-	-	-	25,00	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
1650-1660 uitspraak	6	3	4	-	2	2	-	-	3	2	5	-	18	2	5	1	54
%	11,11	5,55	7,40	-	3,70	3,70	-	-	5,55	3,70	9,25	-	33,33	3,70	9,25	1,85	
1661-1670 onderzoek	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	2
uitspraak	1	1	3	-	1	2	-	-	-	4	5	-	3	1	3	-	24
%	7,70	3,84	11,53	-	3,84	7,70	-	-	-	15,38	23,07	-	11,53	3,84	11,53	-	
1671-1680 uitspraak	2	2	-	2	5	-	1	-	-	-	4	-	3	-	7	-	26
%	7,69	7,69	-	7,69	19,23	-	3,84	-	-	-	15,38	-	11,53	-	26,92	-	
1681-1690 uitspraak	2	-	1	-	3	1	-	1	-	-	5	-	3	1	5	-	22
%	9,09	-	4,54	-	13,63	4,54	-	4,54	-	-	22,72	-	13,63	4,54	22,72	-	
1691-1700 uitspraak	1	1	1	1	1	2	-	-	1	-	3	-	7	-	2	-	20
%	5,00	5,00	5,00	5,00	5,00	10,00	-	-	5,00	-	15,00	-	35,00	-	10,00	-	

TABEL III (vervolg)
De moeilijkheden bij de geestelijkheid

	Onder mekaar	In hun bediening		Wegens beledigingen	Wegens overtreding v. d. kerkelijke tucht	Wegens overtreding van het celibaat	Wegens bijgelovige praktijken	Om leerstellige redenen	Bij testamentaire aangelegenheden	Om tienden	Om begrafeniszen	Met leken			Om onbekende redenen	Met kloosterzusters	TOTAAL
		Om pastorele redenen	Om kapelanieën en prebenden									Met personeel	Om financiële redenen	Om andere redenen			
1701-1710 onderzoek	-	-	-	-	-	1	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	2
uitspraak	-	-	2	-	-	-	-	-	-	-	3	1	5	2	-	-	13
%	-	-	13,33	-	-	6,66	-	6,66	-	-	20,00	6,66	33,33	13,33	-	-	
1711-1720 onderzoek	-	1	-	-	1	-	-	1	-	-	-	-	1	3	1	-	8
uitspraak	5	-	-	-	1	-	-	-	2	1	-	-	6	1	3	-	19
%	18,51	3,70	-	-	3,70	3,70	-	3,70	7,40	3,70	-	-	26,66	14,81	14,81	-	
1721-1730 onderzoek	-	1	-	-	-	1	-	1	-	-	-	-	-	-	1	-	4
uitspraak	2	-	2	-	-	2	1	-	-	-	-	1	2	-	4	-	14
%	11,11	5,55	11,11	-	-	16,66	5,55	5,55	-	-	-	5,55	11,11	-	27,77	-	
1731-1740 onderzoek	-	-	-	-	-	-	1	-	1	-	-	-	2	-	-	-	4
uitspraak	-	-	1	-	2	2	-	1	2	-	-	1	-	2	1	-	12
%	-	-	6,87	-	12,50	12,50	6,87	6,87	18,74	-	-	6,87	12,50	12,50	6,87	-	
1741-1750 onderzoek	2	-	1	-	-	1	-	-	5	-	-	1	1	-	-	-	11
uitspraak	-	-	-	-	1	2	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	4
%	13,33	-	6,66	-	6,66	20,00	-	-	33,33	-	-	6,66	13,33	-	-	-	

TABEL III (vervolg)
De moeilijkheden bij de geestelijkheid

	Onder mekaar	In hun bediening		Wegens beledigingen	Wegens overtreding v. d. kerkelijke tucht	Wegens overtreding van het celibaat	Wegens bijgelovige praktijken	Om leerstellige redenen	Bij testamentaire aangelegenheden	Om tienden	Om begrafenissen	Met leken			Met kloosterzusters	TOTAAL	
		Om pastorale redenen	Om kapelmeesters en prebenden									Met personeel Om financiële redenen	Om andere redenen	Om onbekende redenen			
1751-1760 onderzoek uitspraak %	1 — 7,14	2 — 14,28	1 1 14,28	—	1 1 14,28	— 2 14,28	—	—	1 — 7,14	—	—	—	2 1 21,42	— 1 7,14	—	—	8 6
1761-1770 onderzoek uitspraak %	1 — 9,09	1 — 9,09	—	2 — 18,18	1 — 9,09	1 — 9,09	—	—	1 — 9,09	1 — 9,09	—	—	1 1 18,18	—	—	—	9 2
1771-1780 onderzoek uitspraak %	— — —	1 1 40,00	—	—	1 — 20,00	—	—	—	—	—	—	—	1 — 20,00	—	—	—	3 3
1781-1790 onderzoek uitspraak %	— — —	—	—	—	— 1 10,00	1 2 30,00	—	—	1 — 10,00	—	—	—	2 — 20,00	1 — 10,00	— 1 10,00	— 1 10,00	5 5
Totalen onderzoek uitspraak	5 20	6 10	2 15	2 3	4 18	5 23	1 2	3 2	9 8	1 7	1 25	1 2	10 51	4 9	2 34	— 5	56 234

Onze aandacht gaat speciaal naar de kerkelijke tucht en het celibaat. Voor de periode 1650-1700 werden 13 geestelijken gestraft wegens overtreding van de kerkelijke tucht, meestal wegens herbergbezoek en dronkenschap, en 8 wegens tekortkoming tegenover de wet op het celibaat. Voor de periode 1701-1750 werden er drie in gebreke bevonden wat de kerkelijke tucht betreft, terwijl er zeven werden veroordeeld en twee gedaagd wegens overtreding van het celibaat. Voor de periode 1751-1790 komen twee veroordelingen en drie dagingen voor wegens overtreding van de kerkelijke tucht; 4 werden veroordeeld en 2 gedaagd wegens overtreding van het celibaat.

Bij die getallen zou men geneigd zijn te menen dat de toestand op het einde van de 18e eeuw tegenover de 17e eeuw op beide gebieden een statu quo vertoont. Dit besluit is in zover onjuist dat het geen rekening houdt met het feit dat het aantal geestelijken zeer was toegenomen. Overduidelijk blijkt evenwel de toestand verbeterd tegenover omstreeks 1575, wanneer in de jaren 1573 en 1574 vier veroordelingen voorkomen wegens overtreding van het celibaat.

Wat de onbekende redenen ter veroordeling betreft, komen zeker een groot percentage op rekening van de overtreding van de kerkelijke tucht.

Deze betreffen voor de eerste periode 21 veroordelingen; voor de tweede slechts 8 en voor de derde slechts 3.

Wij mogen dus wel besluiten dat de levensstijl van de geestelijken in zijn geheel beschouwd er is op vooruitgegaan en dat het uitzonderlijke gevallen zijn waarin ergernis werd gegeven door dronkenschap, of waarbij het celibaat in het gedrang kwam.

Twee veroordelingen om leerstellige redenen, nl. wegens Jansenisme, komen voor naast drie onderzoekingen hieromtrent; anderzijds werd de overdreven eksorsistische ijver van twee priesters ingetoomd en een andere streng gestraft wegens bijgelovige praktijken.

IV. ALLERHANDE THEMA'S

Verscheidene uitspraken en onderzoeken behoren niet met zekerheid tot de kuisheids- en huwelijksproblematiek en staan misschien wel in verband met het geloofsleven. Wij brachten ze hier samen, naast allerlei thema's die bij de vorige categorieën niet thuis hoorden.

1. *Niet nader bekende eksessen en nalatigheden*

Wij kennen voor sommige onder hen wel de bestraffing, maar niet de reden waarom deze werd uitgesproken. De meeste behoren tot de 17 eeuw (267 op 295). Van de 18 uit de periode 1600-1650 zijn er 14 waarbij de verbanning werd uitgesproken. Het moet hier dus wel gaan om meer dan gewone wetsovertredingen.

Veelal wordt er, wanneer er sprake is van de overtreding, slechts gesproken van „ekses”, waarbij evengoed een boete van 2 gulden als van 50 en meer wordt opgelegd, naast gevangenisstraf, vasten en bedevaarten... en zelfs verbanning uit het bisdom.

2. *Allerlei*

Hetzij het gaat om administratieve nalatigheden of om rechtsherstel (3 onderzoeken, 14 uitspraken), hetzij om ambtsverwaarlozing (o.m. door een koster) en misbruiken (als door een promotor en een appariteur) (4 onderzoeken en 7 uitspraken), naast moeilijkheden bij testamentuitvoeringen (8 gevallen) of niet-nakoming van financiële verplichtingen (2 onderzoeken en 41 uitspraken) of het betalen van de gerechtskosten (9 gevallen). In 20 gevallen werd de „eis” (welke?) afgewezen en in 8 gevallen ingewilligd.

Wat het ambtsmisbruik betreft, vermelden wij speciaal zowel de overtreding van de promotor Joannes van Oort als van de appariteur Henricus van de Moer.

De promotor van het bisdom Antwerpen, Joannes van Oort, wordt gedaagd door de zegelaar wegens verscheidene eksessen, gezien hij „verscheyde excessen niet en heeft overgebracht”, die hij nochtans kende, w.o. „het violeren der sondaeghen ende heyligh daeghen”; hij heeft o.m. „gecomponeert met Peeter Biermans, molder te Grobbendonck over het violeren der sondaghen ende feestdaghen”, eveneens met Franciscus Verhaeghen, mulder te Kontich, die zich vrijkocht, ook met Peeter Wouters, „molder op den Mechelsen Steenwegh” te Antwerpen (mits een half patakon); verder heeft hij „den ordinairen voortganck van justitie noch trachten te beletten”, zodat N. Biermans, hovenier, die de zondagsrust niet naleefde, niet werd gedaagd. – De zegelaar vraagt als straf de ontzetting uit zijn ambt voor altijd of tijdelijke schorsing. – Uit het verder onderzoek blijkt dat nog andere mulders met Van Oort een overeenkomst hadden en hiervoor jaarlijks iets betaalden: de mulder van de watermolen te Schelle, deze van Heist-op-den-Berg, van Booischot, van Itegem, van Sint-Lenaarts, van Lier en omgeving, van Borsbeek. Hij was ook aanwezig in een herberg te Borsbeek, waar werd „gelabaeyd” (K. 3.7.1744).

Henricus van de Moer, 64 jaar oud, wonend te Turnhout en sedert 16 jaar appariteur, wordt gedaagd wegens „valsche betichting”, door „den Dienaer van Turnhout” die hem ten onrechte zou een proces gemaakt hebben „staende op den dorpel van eene herberge op 25.3., eenen sondagh onder het morgent sermoon”, waarheen hij was gegaan, beweert hij, om deze „te calengieren” die er onder het sermoon komen drinken. Zo zou hij vier herbergen bezoeken, zoals hij het regelmatig deed, al was het reeds 14 jaar geleden dat hij bij die gelegenheid nog iemand had „gecalengierd”... De appariteur verklaart ook dat hij een nieuwjaar ontving „van winckeliers, herbergiers, genevelhuysen, backers” (samen 18 gulden) (K. 15.5.1781).

In een paar gevallen wordt een beschuldigde door het geestelijk hof aan het burgerlijk gerecht overgeleverd :

Clara Goossens, opgeslotene, mag aan het burgerlijk gerecht worden overgeleverd en wordt overgeleverd aan de schout en de schepenen van Antwerpen, die tegen haar mogen optreden „quos tamen rogamus ut id citra mutilationem aut mortis periculum fiat” (A.b. 26.6.1603).

Joanna Janssen, opgeslotene, voorheen op de toren „vulgo Backerstoren” en nu om meer veiligheid op het Steen, op verzoek van de markgraaf en met de belofte haar in niets te kort te doen tot zolang geen beslissing omtrent de immuniteit door het geestelijk hof werd genomen. Er wordt rekening gehouden met het verzoek van de markgraaf, en na ernstig onderzoek besluit het hof dat gezien „dictam captivam quia in ipso loco sacro et circa rem sacram delinquit asyli jure immunitative ecclesiastica gaudere non debere”, maar aan het burgerlijk gerecht te Antwerpen wordt overgeleverd (dit volgens een overeenkomst tussen de bisschop van Kamerijk en de stad, van 11 mei 1514) ter veroordeling, „citra sanguinis effusionem” (A. 29.1.1659).

In één geval eist de Kerk voor een door de burgerlijke macht aangehoudene haar voorrecht van immuniteit op, gezien de aanhouding op een gewijde plaats is geschied :

Andreas Melchior zou wederrechtelijk opgesloten zijn in het Steen te Antwerpen, gezien bij zijn aanhouding de immuniteit van de kerk werd geschonden. Het hof oordeelt dat Melchior moet teruggebracht worden naar de gewijde plaats, waar hij werd aangehouden, en recht op immuniteit geniet (A. 19.6.1662). Wat de wed. Verstraeten betreft, die asiel zocht in S. Jakobskerk te Antwerpen, wordt de zaak onderzocht (A.b. 2, nr. 10, 15.11.1712).

TABEL IV
Allerhande themd's

	Niet nader bekende ek- sessen en nalatigheden	Administratieve nalatig- heden en rechtsherstel	Amtsverwaarlozing en misbruiken	Moelijkheden bij testamentuitvoering	Financiële verplichtingen	Overgeleverd aan het burgerlijk gerecht	Immunitet	Gerechtskosten	Eis of beschuldiging afgevezen	Eis ingewilligd	Genadeverzoeken	Onvoldoende gegevens om te klasseren
1573-1574 uitspraak	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
1600-1650 onderzoek	1	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—
uitspraak	18	—	1	—	—	1	—	—	—	—	—	—
1651-1660 onderzoek	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1
uitspraak	62	—	—	3	16	1	—	6	9	2	2	1
1661-1670 onderzoek	5	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
uitspraak	77	—	2	—	6	—	1	—	3	—	—	3
1671-1680 onderzoek	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—
uitspraak	59	3	—	1	—	—	—	—	—	—	1	—
1681-1690 uitspraak	37	1	2	—	5	—	—	—	—	—	1	1
1691-1700 uitspraak	16	1	2	1	2	—	—	—	—	—	—	1
1701-1710 uitspraak	14	—	—	—	6	—	—	2	1	—	—	—
1711-1720 onderzoek	1	—	1	—	—	—	1	—	—	—	—	—
uitspraak	3	2	—	—	2	—	—	—	1	—	—	—

TABEL IV (vervolg)
Allerhande thema's

	Niet nader bekende ek- sesen en nalatigheden	Administratieve nalatig- heden en rechtsherstel	Ambtsverwaarlozing en misbruiken	Moelijkheden bij testamentuitvoering	Financiële verplichtingen	Overgeleverd aan het burgerlijk gerecht	Immunitet	Gerechtskosten	Eis of beschuldiging afgewezen	Eis ingewilligd	Genadeverzoeken	Onvoldoende gegevens om te klasseren
1721-1730 uitspraak	1	1	—	1	—	—	—	—	—	2	—	2
1731-1740 onderzoek	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
uitspraak	2	1	—	—	1	—	—	—	4	4	—	—
1741-1750 onderzoek	—	3	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—
uitspraak	2	1	—	—	1	—	—	—	1	—	—	—
1751-1770 onderzoek	—	—	—	—	2	—	—	—	—	—	—	—
uitspraak	1	1	—	—	1	—	—	—	1	—	—	—
1771-1780 onderzoek	2	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
uitspraak	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—
1781-1790 onderzoek	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—
uitspraak	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—
Totalen onderzoek	11	6	4	2	2	—	1	—	—	—	—	1
uitspraak	293	11	6	6	41	2	1	9	20	8	4	8

V. ZAKEN IN BEROEP BEHANDELD

Steeds mocht een veroordeelde tegen de uitspraak van zijn eigen officialiteit in beroep gaan voor deze van een ander bisdom. Uit de bewaard gebleven dossiers van processen in beroep behandeld, blijkt dat vooral de priesters hiervan hebben gebruik gemaakt, ook al blijkt dit meestal tevergeefs te zijn geweest en hoge uitgaven te hebben geëist.

Vier komen uit het bisdom Brugge, drie uit Gent, twee uit Kamerijk, zes uit Mechelen, vier uit Namen en twee uit Leuven. In een paar gevallen komt het Jansenisme ter sprake, nl. in het proces van Petrus Marcellis, die te Leuven in zijn preek de ongeschoeide Karmelieten en de Jezuïeten aanviel (A. 16.6.1684), en J. Fontaine die „onwetend” zijn goedkeuring had gegeven aan een geschrift „Entretein”, waarbij de abt van het klooster Jardinot van Jansenisme of Quesnellisme werd beschuldigd (A. 23.10.1722).

B. DE AARD EN DE BEOORDELING VAN DE BESTRAFFING

I. DE AARD VAN DE BESTRAFFING

De bestraffingen waren van velerlei aard. In het begin van de 17e eeuw komt niet slechts de bedreiging met lijfstraffen voor, maar werd geseling ook toegepast; één geval van veroordeling tot de galeien bleef bewaard uit dezelfde periode. Vijfendertig verbanningen uit het bisdom en twee uit de stad Antwerpen werden uitgesproken gedurende de 17e eeuw, terwijl voor de 18e eeuw nog slechts één geval voorkomt. Daarbij speelde ook de gevangenisstraf, die geen uitzondering was, en belangrijke rol, en deze bleef in voege tot het einde van de 18e eeuw.

Er waren ook louter kerkelijke straffen in gebruik als bedevaarten, vasten, boetegebeden, naast vernederende straffen die vooral in de 17e eeuw een niet geringe rol speelden. Steeds komen er geldboeten voor, naast de proceskosten.

1. *Lijf- en schandestraffen*

a. *Geseling*

Richardus Bachetus wordt veroordeeld tot 50 geselslagen, waarna levenslange verbanning uit het bisdom Antwerpen (B. 24.7.1617).

Barbara de Bruyn, opgesloten wegens konkubinaat, wordt bedreigd met geseling (A.b. 29.1.1613).

Philippus Wijnthens, opgesloten wegens overspel, wordt bedreigd met publieke geseling (A.b. 17.12.1618).

Bij het begin van de 17e eeuw werden de bordeelhouders op het schavot geselsd en nadien levenslang uit het bisdom gebannen (A.b. 1623).

b. *Galeien*

Michael d' Ayale, opgesloten wegens overspel, wordt veroordeeld tot drie jaar dienst op de galeien, waarna levenslange verbanning uit het bisdom (A.b. 15.10.1601). Achteraf werd de straf verzwaard, wegens bordeel houden, tot levenslange galeien (A.B. 1623).

c. *Verbanning*

Michael d' Ayale, opgesloten wegens overspel, wordt veroordeeld tot drie jaar dienst op de galeien, waarna levenslange verbanning uit het bisdom (A.b. 15.10.1601).

Maria de Man, opgesloten wegens overspelig konkubinaat, wordt uit de stad Antwerpen verbannen, onder bedreiging met langdurige opsluiting (A.b. 20.6.1603).

Elisabeth van Rillaer, opgesloten, wegens ongeldig huwelijk en konkubinaat, wordt tot herroeping uit het bisdom verbannen (A.B. 17.2.1606).

Franciscus Walschaerts, opgesloten, wordt binnen de maand levenslang uit het bisdom gebannen, onder bedreiging met levenslange opsluiting (B. 27.10.1614). Er wordt geen reden aangegeven.

Henricus van den Broeck, moet binnen de drie maand het bisdom verlaten, zoniet volgt gevangenisstraf (B. 3.2.1615). Geen reden aangegeven.

Franciscus Grancor, opgesloten, moet geleid worden „indutus tunicella colis quatuor ornata” voor het hof en er vergiffenis vragen, en dient daarna tot buiten de Kipdorppoort gebracht, met de verplichting het bisdom binnen de drie dagen, voor altijd te verlaten, onder bedreiging met levenslange opsluiting (A.b. en B. 9.3.1615). Geen reden !

Joanna de Roeck, opgesloten, wordt bij haar vrijlating levenslang uit de stad en het bisdom Antwerpen verbannen en moet binnen de 24 uren de stad verlaten (B. 8.6.1617).

Richardus Bachetus, opgesloten, wordt veroordeeld om in de gevangenis 50 geselslagen te krijgen ; nadien vanuit de gevangenis geleid te worden naar de Sint-Jorispoort, met de verplichting binnen de 24 uren het bisdom voor immer te verlaten of, nog „dergelijke vervalsing” (similem falsitatem) te plegen, onder be-

dreiging overgeleverd te worden aan het wereldlijk gerecht (B. 24.7.1617).

Egidius Peeters moet binnen de zes weken de stad verlaten en mag er nooit meer terugkeren, onder bedreiging met gevangenisstraf, zolang de bisschop het goed vindt (B. 20.2.1622).

Catharina Massanck, opgesloten, wordt veroordeeld om uit de gevangenis te worden geleid met een veelkleurig spotkleed aan („induta veste variegata picturis viperæ et murenæ et capitum hirci, capri cacodaemonum ac similibus”) voor het hof en er vergiffenis vragen; daarna wordt ze naar de stadspoort geleid en voor altijd uit het bisdom verbannen, onder de bedreiging met levenslange opsluiting (B. 10.10.1623).

Gillis de Bode, opgesloten, als bordeelhouder, wordt levenslang verbannen uit het bisdom (A.b. 4.9.1623).

Carolus Keutr , opgesloten, naast de vuiligheid van de gevangenis (*squalore carceris*), waar hij nog een maand moet blijven, wordt nadien voor altijd uit het bisdom verbannen (B. 12.1.1624).

Theodorus Houwagens, opgesloten, wordt voor vijf jaar uit het bisdom Antwerpen verbannen, onder bedreiging met een jaar gevangenisstraf zo hij durft terugkeren; verder wordt levenslange ongeschiktheid tot iedere bediening in het bisdom uitgesproken (B. 6.10.1625).

Martinus de Craen, opgesloten, moet in zijn hemd (in *linea veste*) naar de katedraal geleid worden, met in de hand een waskaars van een half pond, en er vergiffenis vragen; daarna teruggeleid worden naar de gevangenis, waar drie dagen vasten op brood en water en daarop zo spoedig mogelijk het bisdom verlaten, met verbod er nog ooit terug te keren, onder bedreiging met  en jaar opsluiting (B. 6.10.1626; A.b. bundeltje 6.10.1625 sic).

Elias Geldorp wordt uit het bisdom verbannen, waar hij niet mag terugkeren onder bedreiging met 3 jaar opsluiting (B. 3.4.1628).

Christina le Blancq, opgesloten, moet nog 40 dagen in de gevangenis blijven en er om de andere dag, de zondagen uitgezonderd, vasten op brood en water en wordt nadien voor tien jaar uit het bisdom verbannen, onder bedreiging met levenslange opsluiting (A.b. en B. 13.12.1630).

Catharina Melckaert, opgesloten, wordt na het volbrengen van de kerkelijke straffen, voor 7 jaar uit het bisdom verbannen, onder bedreiging met 1 jaar gevangenisstraf (B. 9.6.1647).

Catharina Smits, opgesloten, moet naast de doorstane gevangenisstraf en andere kerkelijke straffen, op bedevaart naar O.L.-Vrouw te Duffel, blootsvoets en geknield vergiffenis vragen, en wordt daarna voor 7 jaar verbannen uit het bisdom, onder bedreiging met 1 jaar gevangenisstraf (B. 7.10.1647).

Maria Fulon, die als echtgenote overspelige omgang had met verscheidene personen, wordt voor de duur van 6 jaar uit het bisdom gebannen (A. 14.8.1652).

Franciscus Bouxon wordt wegens overtreding van de wet op het celibaat, uit het bisdom gebannen (A. 13.7.1654).

Jacomina Claessens wordt wegens konkubinaat levenslang uit het bisdom verbannen (A. 26.11.1655).

Gertrudis Smets wordt, wegens misdrijf, levenslang uit het bisdom verbannen (A. 31.3.1656).

Maria Engels wordt wegens konkubinaat met Joannes Cremers (en aan wie samenwonen bij besluit van 6.3.1651 werd verboden), levenslang uit het bisdom verbannen, onder bedreiging met levenslange opsluiting (A. 7.7.1656).

Cornelius Fierens, opgesloten, die een tweede huwelijk aanging terwijl zijn eerste vrouw nog leefde, wordt voor 10 jaar uit het bisdom verbannen (A. 28.7.1673).

Adrianus Verhelst en Maria Bortel, op 13.12.1666 reeds met verbanning bedreigd, worden wegens volharding in konkubinaat, voor drie jaar uit het bisdom verbannen (A. 22.4.1675).

Elisabeth van Halshout, opgesloten, wordt wegens verdere omgang met haar bijzit, waarover reeds gewaarschuwd (B. 22.10.1674), voor 6 jaar verbannen uit het bisdom (A. 22.4.1675).

Petrus van Goop gen. Van Langendonck, wordt, wegens ongelidig huwelijk met Catharina Driesen, voor 3 jaar uit het bisdom verbannen (A. 13.5.1675).

Anna de Bauw, opgesloten, wordt voor zes jaar verbannen uit het bisdom (A. 15.6.1676).

Petrus de Aedo, opgesloten, wordt voor 12 jaar uit het bisdom verbannen (A. 5.8.1676).

Norbertus van Heurck, opgesloten, moet voor 15 jaren het bisdom verlaten (A. 12.8.1676).

Maria Hals, opgesloten, wordt voor 10 jaar uit het bisdom gebannen (A. 4.4.1681).

Anna Dominicus wordt levenslang uit het bisdom gebannen (A. 4.4.1681).

David de Poter, opgesloten, wordt voor 12 jaar uit het bisdom gebannen (A. 28.2.1684).

Joannes Beuckelaer, opgesloten, wordt levenslang uit het bisdom verbannen (A. 7.7.1684).

Catharina Janssens, opgesloten, wordt uit het bisdom gebannen (A. 16.9.1695).

Joannes Struyff, opgesloten (3.4. en 22.7.1713, opnieuw 29.3. en 24.5.1715), wordt voor 10 jaar uit het bisdom verbannen (A. 22.7.1713).

Voor 15 luidt de uitspraak levenslange verbanning uit het bisdom (9 m., 6 vr.); voor 4 wordt de duur niet bepaald (2 m., 2 vr.); voor 1 m. 15 jaar, voor 2 m. 12 jaar, voor vier 10 jaar (2 m., 2 vr.), voor 2 vr. 7 jaar, voor 3 vr. 6 jaar, voor 1 man 5 jaar en voor drie 3 jaar (2 m., 1 vr.); één man en één vrouw worden uit de stad gebannen.

Adrianus Valentijn, moet wegens tekortkomingen als onderwijzer op de Sint-Willebrordsparochie, deze binnen de zes weken verlaten (A. 16.7.1685).

Tal van anderen worden met verbanning bedreigd. Aldus Josina Hoes, in de gevangenis opgesloten, wegens overtreding van haar belofte in de gevangenis gedaan op 29.8.1598, nl. de pastoor van Lille niet meer te ontmoeten (A.b. 7.4.1610); Arnoldus van den Berghe, in de gevangenis opgesloten (A.b. 18.7.1625); Elisabeth Haesendonck, opgesloten, indien nog verdachte omgang met personen van het ander geslacht (A.b. en B. 23.10.1626); Petrus Polfaert en Joanna de Smet veroordeeld wegens overspel (B. 2.6.1645); Barbara Francq, opgesloten wegens konkubinaat (B. 19.2.1646); Daniel Meyssens, opgesloten wegens konkubinaat met B. Francq (B. 26.2.1646); Walterius van Hove, opgesloten wegens konkubinaat (B. 27.6.1647); Guilielmus Givers, wegens konkubinaat evenals zijn bijzit Anna Meurs (B. 10.6.1667); Daniel van Scharenboch, zo nog omgang met N. Kerincx (B. 20.8.1667); Elisabeth Stroobant, opgesloten, zo nog omgang met Petrus van Pré (B. 7.9.1668); Gerardus Colli, opgesloten (B. 7.9.1668); Guilielmus Jacobs (B. 9.9.1670); Augustinus Mertens, opgesloten (B. 1.8.1671); Anna-Maria de Loos, opgesloten (B. 8.8.1671); Judocus Grietens, opgesloten, wegens konkubinaat (B. 28.7.1673); Adrianus-Elias Maes, opgesloten, wegens konkubinaat (B. 10.10.1674); N. Jardin, opgesloten (B. 15.7.1675); Emerentia Liverolla opgesloten (B. 16.8.1675) enz.

d. *Gevangenisstraf*

Deze straf was zeer verscheiden en varieerde van enkele maanden tot jaren... en vooral tot de bedreiging met levenslang. Ook de strafplaats was niet steeds dezelfde. Naast de gevangenis van het bisdom, genoemd de „Backerstoren” te Antwerpen, komt ook de internering voor in een klooster. Gedurende het laatste kwart van de 18e eeuw kwam blijkbaar een overeenkomst tot stand met de burgerlijke macht, gezien de veroordeelden door de officialiteit, zowel mannen als vrouwen, opgesloten werden in het tuchthuis te Vilvoorde.

De gevangenisstraffen die bewaard bleven, werden uitgesproken tegen de overtreders van de kuisheids- en huwelijkswetgeving en wat het geloofsleven betreft tegen een paar priesters.

Arnoldus I. Winck, priester, wordt wegens bijgelovige praktijken veroordeeld tot 5 jaar strenge opsluiting (A. 22.10.1728); Gommar Goossens, wegens „eksessen”, wordt veroordeeld tot twee volle maanden opsluiting in de bisschoppelijke gevangenis (A. 6.9.1745); Michaël Callay wordt wegens incest tot 6 maanden opsluiting veroordeeld (K. 10.1777); Gregorius Kerssen, die een ongeldig huwelijk sloot met Sophia Hustein, wordt tot 3 jaar gevangenisstraf veroordeeld en zij tot twee jaar (K. 31.7.1778); Cornelius Janssens en Isabella Venesoen worden één jaar opgesloten wegens overspelige omgang (K. 12.4.1779); Anna Adriaensen, die overspelige omgang had met Jan-Baptist de Vocht, wordt veroordeeld tot 4 maanden opsluiting in de bisschoppelijke gevangenis (K. 9.6.1780); de priester Bertrand Gomez werd, gezien de ernst van zijn misdaad, tot 3 jaar opsluiting bij de Celbroeders te Antwerpen veroordeeld (K. 6.2.1781); Franciscus van den Broeck wordt wegens incest met zijn schoonzuster tot 18 maanden opsluiting te Vilvoorde veroordeeld (K. 15.6.1781); Anna-Maria Vinck wordt wegens incest veroordeeld tot 3 jaar opsluiting te Vilvoorde (K. 15.6.1781); Hendrick Barrebiers, die met Maria-Catharina Dillens een huwelijk sloot, met „impedimentum derimens”, wordt veroordeeld tot 2 jaar opsluiting in het „Brabants Beterhuys” te Vilvoorde (K. 7.10.1787); Clara de Pauw, die 8 jaar lang overspelig leefde met Franciscus Cammel, wordt tot één jaar, en hij tot twee jaar opsluiting te Vilvoorde veroordeeld (K. 22.11.1790); Joannes-Franciscus Carluy wordt wegens incest met Anna-Cornelia 's Jonkers veroordeeld tot 6 maanden opsluiting op de bisschoppelijke toren en zij tot 3 maanden (K. 30.10 en 7.11.1793).

Veel talrijker zijn evenwel deze waarvan wij weten dat zij werden aangehouden en in de gevangenis opgesloten, zonder dat ons nochtans bekend is hoelang de gevangenisstraf duurde...

Sommige schuldigen werden voor hun straf verwezen naar een klooster. Aldus Catharina Anthonissen, die jarenlang in overspelig konkubinaat leefde, moet zich voor 6 maanden in een begijnhof van het bisdom terugtrekken (A.b. 28.6.1572). Het is niet onmogelijk dat er toen nog geen bisschoppelijke gevangenis bestond! Rosalie Rottiers moet nog een maand langer in het klooster van de Zwart-Zusters te Lier blijven (K. 14.3.1742); Adriana-Maria Clercx, die een feitelijk huwelijk sloot met Joannes van Eeckhoven, moet zich terugtrekken in Sint-Elisabethsgasthuis te Herentals (A.

30.4.1752); Anna-Maria Clement die met Joannes-Baptist Struyff een feitelijk huwelijk aanging, moet 6 weken verblijven in het klooster van de Witte Zusters te Antwerpen, en hij voor eenzelfde tijd bij de Minderbroeders (K. 19.11.1779); om dezelfde reden worden Henriette Beschey en Petrus Fayart de ene verwezen voor 6 maanden naar het klooster van de Grauwe Zusters te Antwerpen, en de andere naar dit van de Kapucijnen (K. 22.12.1781).

Hierbij komt nog de geestelijke oefening die voor enkele dagen (8 of 10) werd voorgeschreven, vooral aan priesters, vooraleer vrijgelaten te worden. In een klooster, onder de leiding van een directeur, moesten zij ook een bepaalde tijd doorbrengen in gebed en boete.

2. Vernederende straffen

a. Publieke tentoonstelling

Hiermee werd herhaaldelijk bedreigd wanneer een banneling, vóór het verstrijken van de voorgeschreven periode, in het bisdom zou terugkeren.

Arnoldus van den Berghe, wegens konkubinaat, wordt bedreigd met publieke tentoonstelling op de pui met de vernederende tekenen aan de hals (*publicae expositionis cum infamibus insignis in teatro*) (A.b. 18.7.1625). Henricus Roelens en Elisabeth Roose worden, wegens ongeldig huwelijk, bedreigd met publieke tentoonstelling (*expositio*) op de pui van de gevangenis, met de vernederende tekenen (*cum insignibus infamiae*) of op een kar langs de openbare weg gevoerd te worden (A. 27.11.1651). Zo ook Jacomina Claessens (A. 6.11.1655).

b. Publiek vergiffenis vragen

De veroordeelde moest op een zondag na het sermoen, terwijl hij onder de kansel of bij de ingang van de kerk of voor een altaar stond of neerknielde, door de mond van de pastoor aan God en de gemeenschap vergiffenis vragen over de gegeven ergernis. Meestal hield de schuldige een brandende kaars in de hand, welke hij nadien moest offeren.

c. Vernederende houding of handelingen

„Blootshoofds”, „blootvoets”, „geknield” waren vernederende voorschriften, die over het algemeen werden voorgehouden. Verder, naar de kerk geleid worden tot voor de kerkdeur of voor het hoogaltaar bij het begin van de hoogmis, en dan geknield vergiffenis vragen (A. 13.8.1668). Anderen werden eerst driemaal rond de parochiekerk geleid om daarop voor de kerkdeur ver-

giffenis te vragen (A. 20.10.1653). Weer anderen dienden de processieweg te volgen (A. 14.8.1652) of werden geleid naar de voorplaats van verschillende kerken en kloosters (A. 12.8.1676) (A. 28.2.1684). Telkens was de veroordeelde op die verscheidene plaatsen verplicht met luide stem vergiffenis te vragen.

d. *Bespottende kleding*

Zowel mannen als vrouwen worden bij erge misdrijven veroordeeld tot speciale vernederende straffen. Dit bestond onder meer in het dragen van een hemd (in veste linea) (A.b. 15.12.1576; 6.10.1625; S.A. 1641; A. 22.10.1674; 7.7.1684), naar een bepaalde plaats geleid te worden en daar geknield vergiffenis te vragen; ook wel in die kleding de processieweg volgen (A. 14.8.1652, A. 4.4.1681).

Daarbij kwamen nog andere vernederende tekenen. Voor een man lezen wij „in veste linea, a collo pendula superindutas”. Vermoedelijk bedoelt men hiermee de halsbast! Aldus werd de veroordeelde naar verschillende plaatsen binnen Antwerpen geleid, waar hij telkens vergiffenis moest vragen (A. 5.8.1676). Een andere, eveneens in zijn hemd „indutus tunicella colis quatuor ornata” (A.b. 9.5.1615). Voor nog een paar „alba veste indutus, virgis desuper in dorso pendulis” (A. 12.8.1676, A. 28.2.1684).

De vrouwen bleven al evenmin van deze diepe vernederingen gespaard. Wel integendeel! Aldus moet Catharina Massack voor het hof verschijnen en vergiffenis vragen met een spotkleed aan, dat beschreven wordt als volgt: „induta veste variegata picturis viperae et murenae et capitum hirci, capri cacodaemonum ac similibus” (B. 10.10.1623). In de bespottings-elementen kwam in de loop der tijden wel enige wijziging, maar dit betekent nog niet een mildering. Aldus werd Anna de Bauw, die voor de deur van de katedraal en de Sint-Jakobskerk vergiffenis moest vragen, gekleed „in veste linea appensis caudis vacinis” (A. 15.6.1676), terwijl Rosa Careys, die een ongeldig huwelijk sloot, eveneens „superinduta veste linea alba et virgis circum amicta” bij Sint-Jakobskerk vergiffenis moet vragen (A. 1.4.1738).

3. *Geestelijke of kanonieke straffen*

a. *Ekskommunikatie en suspensie*

Buiten de ekskommunikatie of de kerkelijke ban die automatisch van kracht werd bij de overtreding van sommige kerkelijke wetten, als het sluiten van een ongeldig huwelijk, werd deze ook in enkele gevallen uitgesproken. Aldus tegen een drietal priesters: tegen Gaspar de Bie, door zijn abt (A. 1692-1698); tegen Arnoldus

I. Winck, wegens bijgelovige praktijken (A. 22.10.1728) en de grote ekskommunikatie door de bisschop uitgesproken tegen Adam Janssens, pastoor te Wuustwezel, wegens jansenistische leerstellingen (A. 31.1.1737).

Veel talrijker waren de priesters die om een of andere reden werden gesuspendeerd „a divinis” en dus geen mis meer mochten lezen of sacramenten toedienen.

b. Bedevaarten

(a) Plaatsen

Hierin kunnen wij de evolutie nagaan vanaf 1650. De gegevens hieromtrent zijn vóór die periode zeer schaars. Wij kennen er slechts een viertal, nl. twee naar O.-L.-Vrouw te Halle, wegens overspel (A.b. 27.2.1572) en ongeldig huwelijk (A.b. 12.10.1598), waar geknield mishoren en een kaars offeren; één naar het H. Sakrament van Mirakel te Brussel, wegens voortdurend overspel (A.b. 28.6.1572), met dezelfde verplichtingen, en ten slotte één naar O.-L.-Vrouw te Duffel, blootsvoets (B. 7.10.1647).

Tussen 1650 en 1696 – want nadien komt de bedevaart als kerkelijke straf niet meer voor – behoren tot de in gebruik zijnde bedevaartplaatsen: O.-L.-Vrouw te Duffel, – te Scherpenheuvel, – op Sint-Willebrord, – te Weelde, – te Borgerhout (waarschijnlijk gaat het om dezelfde als deze op Sint-Willebrord), – in de kluis te Lier en het Heilig-Bloed te Hoogstraten.

Naar O.-L.-Vrouw te Duffel worden 46 bestraffen gestuurd, waaronder 3 die viermaal moeten gaan. Naar O.-L.-Vrouw te Scherpenheuvel komt achtmaal voor. Naar O.-L.-Vrouw in Sint-Willebrord worden niet minder dan 63 personen gestuurd, w.o. vijf die 12 keer moeten bedevaarten, acht 3 keer, één 6 keer en één 4 keer. Naar O.-L.-Vrouw te Weelde komt éénmaal voor (maxime vicina). Naar een mirakuleus beeld in de omgeving van zijn woonst (A. 31.8.1663); naar het naaste mirakuleus beeld van O.-L.-Vrouw (A. 18.1.1664); naar O.-L.-Vrouw op zijn parochie (A. 24.10.1664). Naar het Heilig-Bloed te Hoogstraten moeten 13 personen, w.o. één 12 keer en één 3 keer. Naar O.-L.-Vrouw in de kluis te Lier moeten 19 gestraften, w.o. één tweemaal. Na 1689 komt nog slechts één bedevaart voor als bestraffing, nl. in 1696. O.-L.-Vrouw in Sint-Willebrord en O.-L.-Vrouw te Duffel waren de meest gekozen bedevaartplaatsen, waarbij zich vanaf 1667 voegden: O.-L.-Vrouw in de kluis te Lier en het Heilig-Bloed te Hoogstraten.

(b) Verplichtingen

De verplichtingen waren zeer verscheiden en maakten ook een evolutie door. Aan biechten, en in mindere mate aan mishoren, werd het grootste belang gehecht. Kommuniseren blijkt bijkomstig en zal spoedig volledig verdwijnen.

(c) Reden

In 111 gevallen werd de bedevaart opgelegd om onbekende redenen of wegens eksessen; 13 wegens defloratie; 15 wegens konkubinaat, waaronder zes tot 12 bedevaarten en twee tot 3; twee wegens overspel; zes wegens ongeldig huwelijk; vier wegens klandestien huwelijk; twee wegens moeilijkheden in het huwelijk; één wegens nalating van de huwelijksceremoniën; één wegens nalatigheid in de pastorele bediening; één wegens ambtsmisbruik; één wegens belediging van een pastoor en één wegens belediging van een bisschop.

Bijzonder zwaar blijkt de bestraffing, die tegen hen die in konkubinaat leefden, werd uitgesproken. Veertig procent werden veroordeeld om een jaar lang maandelijks op bedevaart te gaan, en 13, 3 %, tot drie bedevaarten. Hierbij kwamen trouwens nog verscheidene andere kanonieke straffen.

c. Vasten

De verplichting tot vasten, hetzij in de gevangenis, hetzij in een klooster, hetzij aan huis, was een veel voorkomende bestraffing. Deze vasten was nochtans verscheiden, zowel wat de vorm als wat de duur betreft.

In tal van gevallen wordt de vasten voorgeschreven zonder nadere bepalingen. Veelal geldt het een vasten „op brood en water” (in pane doloris et aqua tristitiae)... of blijkbaar minder hard „op brood en licht bier” (in pane doloris et potu tristitiae teneris cerevisiae). In één geval slechts lezen we: „in pane, *butyro* et tenui cerevisia” (A. 1.6.1657), zodat deze dus bij zijn brood wat boter verkrijgt. Een andere krijgt bij zijn vasten op brood en licht bier de verordening bij: „nec refectionem sumat ante solis occasum” (A. 29.3.1658).

Wat nu de duur betreft voor het vasten, hierin bestaat nog meer verscheidenheid, van één dag per week gedurende een gans jaar... tot drie dagen.

Dat de kerkelijke wet op het gebied van de bestraffing met vasten weinig versoepeld was, moge blijken uit de veroordeling van Gregorius Kerssen, op 31.7.1778, die gedurende drie jaar driemaal per week (op woensdag, vrijdag en zaterdag) moet

vasten, en zijn mede-veroordeelde Sophie Hustein die dezelfde boete moet doorstaan gedurende twee jaar (K. 31.7.1778).

d. *Biecht... en kommunie*

Ieder veroordeelde tot gevangenisstraf mocht veelal de strafplaats niet verlaten zonder eerst een generale biecht over gans zijn leven te hebben gesproken. Evenzo werd in de meeste gevallen een biecht voorgeschreven terzelfdertijd als een bedevaart, ... ofwel binnen de 8 dagen (A. 9.7.1668), of binnen de 14 dagen (A. 8.8.1668) of binnen de maand (A. 10.1.1661)...

Voor de generale biecht werd wel meer een Jezuïet aangeduid. Sommigen werden verplicht de biecht gedurende een bepaalde periode te herhalen.

Ook hier komt de kommunieverplichting heel spoedig in onbruik, zoals wij het eveneens hebben vastgesteld bij de bedevaarten.

e. *Bepaalde gebeden*

(a) *Mis en sermoen bijwonen*

Het bijwonen van mis en sermoen in de eigen parochiekerk, gedurende een langere of kortere termijn, was een veel voorkomende verplichting opgelegd aan sommige gestraften.

Franciscus Saey en Joannes-Arnoldus Lindemans, die getuigen waren bij een feitelijk huwelijk, moesten gedurende 6 maand dagelijks mishoren en iedere feestdag aanwezig zijn in hoogmis, sermoen en lof (K. 2.5.1787).

(b) *De boetepsalmen bidden*

De zeven boetepsalmen met litanieën en gebeden werden herhaaldelijk voorgeschreven aan personen in de gevangenis opgesloten.

(c) *Andere gebeden*

Soms werd aan de veroordeelden de keuze gelaten tussen de boetepsalmen en één (K. 28.1.1754) of twee rozenhoedjes (A. 6.9.1745). Anderzijds kwam het rozenhoedje vooral op de voorgrond gedurende de tweede helft van de 18e eeuw.

Gedurende 6 maanden opgesloten, waar dagelijks geknield het rozenhoedje en de vier akten bidden (K. 30.10.1793).

Twee jaar opsluiting, met dagelijks geknield 5 Onze-Vaders en 5 Weesgegroeten bidden (K. 7.10.1787).

Een jaar lang dagelijks geknield een kruisgebed van 5 Onze-Vaders en 5 Weesgegroeten bidden (K. 1782).

Een jaar lang dagelijks de vier akten bidden (K. 5.8.1790).

Een jaar lang dagelijks in vóór- en namiddag vijfmaal het Onze-Vader en het Weesgegroet bidden samen met de vier akten (K. 29.9.1788).

4. Geldboeten

a. Vastgestelde

Een herbergier die zijn herberg openhoudt voor de dorpsgenoten onder de goddelijke diensten, moet 3 gulden boete betalen.

Een „fornicatio simplex” werd beboet met 1, 2 of 3 pond, volgens de maatschappelijke stand van de overtreder ¹².

Wie de paasplicht verzuimde liep een boete op van 20 gulden ¹³.

Het doopsel langer dan 3 dagen uitstellen kostte 2 gulden boete en voor 8 dagen bedroeg deze 8 gulden ¹⁴.

Een pastoor die een huwelijk inzegt van personen die niet tot zijn parochie behoren, moet 20 gulden boete betalen ¹⁵.

Priesters die in de herbergen gaan drinken, worden bij de eerste overtreding met 1 gulden beboet, dubbel bij de tweede... en naar goeddunken van de bisschop bij de volgende ¹⁶. In 1610 vermeerderd tot 3 gulden, 6 en 12 gulden ¹⁷. In 1640 verhoogd tot 6 gulden ¹⁸.

Een geestelijke die ergernis geeft door dronkenschap, betaalt de eerste keer een boete van 12 gulden, de tweede keer 24 gulden... en bij herhaling wordt de boete verzwaard ¹⁹.

D geestelijken die deelnemen aan wipschietingen moeten een boete van 6 gulden betalen ²⁰.

Priesters die de vooravond dronken zijn geweest, en 's anderen-daags de mis opdragen, zonder eerst te biechten, moeten een boete van 12 gulden betalen ²¹.

b. Aangepaste

De boete was zeer verscheiden, naargelang de omvang van de overtreding, en zelfs willekeurig. Wegens „eksessen” moet hij 50 gulden en zij 18 gulden betalen (A. 27.3.1656); om dezelfde reden een andere 20 gulden (A. 11.7.1653); ook wegens „excessus carnis” 6 gulden (A. 7.11.1653); eveneens hierom 18 gulden (A.

12. P. Fr. X. de Ram, *a.w.*, blz. 199.

13. *Ibid.*, blz. 256.

14. *Ibid.*, blz. 193.

15. *Ibid.*, blz. 133.

16. *Ibid.*, blz. 96, 97.

17. *Ibid.*, blz. 150.

18. *Ibid.*, blz. 164.

19. *Ibid.*, blz. 150.

20. *Ibid.*, blz. 214.

21. *Ibid.*, blz. 223.

9.7.1657). Laurentius Wellens moet 60 gulden boete betalen (A. 21.6.1697); Gerardus van Houte 50 gulden (A. 20.3.1651); 15 gulden (A. 2.8.1651); Franciscus Hagenberch 200 gulden (A. 18.12.1651); 60 gulden (A. 21.4.1659); 50 gulden (A. 4.4.1681) enz.

Joannes Nijs, veroordeeld wegens „excessus carnis”, moet aan de armendis van zijn parochie een door de pastoor te bepalen som schenken (A. 5.4.1660).

II. DE BEOORDELING VAN DE BESTRAFFING

1. *Het doel van de bestraffing*

1. Te Antwerpen evenals te Mechelen was de eerste betrachting van de wetgever en van de rechter de wetsovertreder tot een trouwer beleving van zijn kristelijke plichten brengen.

2. Eveneens hier wilde het hof dat de ergernis zou ophouden, zodat naast de bestraffing van de bedreven fout, veelal een bedreiging volgt met strengere bestraffing voor wie komt te hervallen; ... en welke inderdaad wordt toegepast.

3. De bestraffing moest bijdragen tot afschrikking voor de anderen. Vandaar de gestrengheid waarmee tegenover publieke overtreeders van de kerkelijke voorschriften werd opgetreden.

4. Te Antwerpen blijkt het vernederend element, dat met de straf gepaard ging, dit van Mechelen te overtreffen. Het „spotkleed” voor de vrouwen komt niet te Mechelen, maar wel te Antwerpen voor. Daarbij werd het „witte hemd”, naast „koeienstaarten op de rug”, vooral door de mannen, maar ook door de vrouwen te dragen van de gevangenis naar de kerk, of zelfs in de processie, erg gevreesd, gezien het de schuldige in de ogen van de medeparochianen bespottelijk maakte.

2. *Evolutie in de bestraffing*

In het bisdom Antwerpen valt ongeveer dezelfde evolutie in de kerkelijke bestraffing, vooral in de toepassing ervan, als in het aartsbisdom Mechelen waar te nemen. Van uiterste gestrengheid in de 17e eeuw kwam het tot minder gestrengheid gedurende de 18e eeuw (Uit de gegevens van de Officialiteit van Gent voor de 16e eeuw blijkt, dat men in die periode heel wat milder was, zowel tegenover overspeligen, konkubinairs als tegenover priesters die het celibaat niet onderhielden).

a. Wat de bestraffing van de kettters betreft: het bisdom Antwerpen heeft zich tegenover hen steeds milder getoond dan dit het

geval was in de andere bisdommen. Trouwens, de periode waaruit ons gegevens bewaard bleven (na 1650) was in onze gewesten reeds volledig geëvolueerd in de richting van een hersteld en zelfbewust katholicisme. Daarbij maande de bisschop op de dekanale vergaderingen steeds tot voorzichtigheid aan, vooral gezien twee dekenijen (Breda en Rozendaal) ressorteerden onder de Staatsen. Tegenover het optreden van ketterse predikanten te Turnhout zal dan ook vooral gezorgd worden er bekwame katolieke priesters tegenover te plaatsen.

b. Tegenover de overtreders van de wet op het arbeidsverbod op zon- en feestdagen, komen nog wel een paar verzoeken tot dagingen voor (door een appariteur en een pastoor, die niet langer de voortdurende overtreding door een landbouwer van de zondagsrust konden aanzien), dit in de laatste helft van de 18e eeuw, terwijl in het begin van dezelfde eeuw slechts „kleinere dagingen” tegen herbergiers, winkeliers, barbiers en bakkers worden vermeld.

Wat de paasplicht betreft werden geen boeten aan verzuimers van die plicht meer opgelegd na 1715, wel de verplichting de paasplicht na te komen ; later komen nog een paar dagingen voor, na twintig jaar verwaarlozing ervan, in speciale omstandigheden.

De overtredingen van de herbergiers die het met de appariteur, en zelfs met de promotor, wel eens op een koopje sloegen, werden gedurende de 18e eeuw veelal oogluikend geduld. Misschien was er geen zalf meer aan te strijken !

c. De bestraffing blijft streng waar het gaat om de zedelijke normen, die het gezinsleven moeten beschermen. De Kerk blijft de huwelijksrouw verdedigen en de overtreders worden soms bestraft met een paar jaar opsluiting in de gevangenis. Maar zelfs hier werd afgezien van de uiterste gestrengheid. De verbanning uit het bisdom wordt, op één uitzondering na (1713), niet meer uitgesproken gedurende de 18e eeuw. Ook de bespottende kleding overleefde slechts voor één geval de 17e eeuw (nl. voor een vrouw, in 1738). Zelfs de bedevaarten werden als bestraffing niet meer voorgeschreven na 1696. Geestelijke straffen, als vasten en bepaalde gebeden bidden, worden eveneens gemilderd.

BESLUIT

Ook te Antwerpen was de officialiteit kind van haar tijd, en kende ze een nauwe samenwerking tussen de kerkelijke en de burgerlijke macht. Deze innige samenwerking tussen kerkelijke en burgerlijke gerechtelijke instanties brokkelde evenwel gedurende de 18e eeuw geleidelijk af. Voorzeker was het „verlichte despo-

tisme", dat door de Oostenrijkse koningen nog niet werd aangekleefd, maar reeds de bestuurslichamen beïnvloedde, hieraan niet vreemd.

De kerkelijke bestraffing gedurende de 17e en 18e eeuw heeft ontegensprekelijk bijgedragen om de uitwassen van de voorafgaande periode niet slechts in te dijken, maar door haar streng optreden zo niet volledig weg te hakken, dan toch merkkelijk te verminderen. De openbare zedelijkheid en de gezinstrouw werden beveiligd. Werd bij de lichtgelovige volksmassa de bijgelovigheid niet met wortel en stam uitgeroeid, toch werden de bijgelovige praktijken van zwendelaars en al te ijverige priesters aan banden gelegd.

Ook hier vertoont zich een evolutie naar een vollediger persoonlijke godsdienstvrijheid, die evenwel de openbare orde niet mocht verstoren en evenmin de eenheid van het gezin mocht in gevaar brengen.